

A lótuszevő eszmélése

- A lélektani krízis promóciós aspektusa -

c. doktori értekezés tézisei

Témavezető:

Prof. Dr. Kézdi Balázs
egyetemi tanár

2005.

Csürke József
doktorandusz

A disszertáció főbb tartalmi egységeinek áttekintése

„A teljesség ténylegesen beváltja benned önmagát.”

Nádas Péter¹

A doktori disszertáció a lélektani krízis promóciós aspektusainak feltérképezésére törekszik. A lélektani krízis jelensége önmagában és a különböző pszichopatológiai állapotokhoz, ill. a deviancia körébe sorolt magatartásformákhoz kapcsolódva elsősorban negatív állapotként, egy sokrétű folyamat kedvezőtlen, destruktív állomásaként konstituálódik a szakmai diskurzusokban. Így a krízis és az 1960-as évektől kibontakozó caplani krízisparadigma máig ható programot adott a szuicidológia számára. A krizeológia témakörében folyó kutatások éppen ezért elsősorban az öndestruktív magatartásformák megelőzése teoretikus és alkalmazott kutatási alternatíváinak feltárását szolgálják.

Ilyen kutatási folyamatok indultak meg Pécsen is a '70-es évek elején Prof. Kézdi Balázs vezetésével. E krizeológiai, szuicidológiai kutatások közvetlenül kapcsolódtak és kapcsolódnak ma is az 1975-től, az országban az elsők között induló lelki elsősegély telefonszolgálat munkájához. A praxis és a teória gyümölcsöző, egymásra kölcsönösen reflektáló kapcsolatának eredményeként számos hazai és nemzetközi, elismert tudományos közlemény született, amelyek 1995-ben a korábbi munkákat egységes elméleti keretbe foglaló „negatív kód” koncepció megfogalmazásához vezettek. Az azóta eltelt egy évtized során – a diszkurzív elméletek gondolatmenetének újszerű alkalmazásával - a szuicidológia diszkurzív paradigmája van kibontakozóban, melynek megfogalmazói Prof. Kézdi Balázs vezetésével e pécsi műhely tagjai.

A dolgozatban ismertetett elgondolások és empirikus vizsgálatok ennek a paradigmának a keretein belül a lélektani krízis potenciálisan kedvező, személyiségfejlődést segítő, a személyiség magasabb szinten történő integrációját támogató szerepét kívánják felvázolni és igazolni. A disszertáció két nagyobb tartalmi egységre tagolódik: **az első részben** feldolgozásra kerülő témakörök mindegyike azt a hipotézist hivatott igazolni, amely a promóció, a fejlődést, előrelépést, kedvező változást elősegítő folyamatok sokrétűségét hangsúlyozza. E fejezetek a lélektani krízis és határterületeinek illeszkedési pontjait, valamint azok struktúráját kívánják világossá tenni; azt a felépítést, amely az exo- és makro-szintű folyamatok – így a kulturális és társadalmi szint - rétegeitől halad a mezo-rendszeren (intézményi, közösségi szinten) át a mikroszintig, az egyén életvilágához. A disszertáció szerzője a szintek közötti lehetséges kapcsolódási pontokat mindvégig szem előtt tartva térképezi fel a krizeológia multi- és interdiszciplináris tudományelméleti, módszertani és praxisorientált hálózatát.

Az I. rész főbb tartalmi összetevői a következők:

¹ Nádas Péter: Saját halál; Jelenkor Kiadó, Pécs, 2004 (201. old.)

- A dolgozat kiindulópontjával a mentálhigiéné fogalmi keretein belül azokat a lelki egészségvédelemmel foglalkozó törekvéseket és aktivitásokat kívánja összegezni, melyek a *health promotion* („az egészségi állapot emelése”, egészségfejlesztés) területére sorolhatóak.

- Az ezt követő fejezet a mentálhigiéné és a szociálpolitika kapcsolódási pontjaira világít rá, s azonosítani törekszik azokat az összefüggéseket, amelyeken keresztül láthatóvá válik a szociális és a mentális eredetű problémák sokrétegű és reflektív kapcsolata.

- A lélektani krízis dinamikáját, típusait és kimeneteleit tárgyaló fejezet azokat a mozzanatokat kívánják megragadni, amelyek a *krízis kettős arculatának* kreatív aspektusát jelenítik meg.

- A krízisben megjelenő kommunikációs és pszichopatológiai sajátosságok tárgyalása során a megelőzés gyakorlatának, a krízisintervenciós eszközrendszer alapjával szolgáló elméleteknek az áttekintése történik meg.

- A következő fejezet az öngyilkosság jelenségvilágának integratív szemléletű megismerését tűzi ki célul, azoknak a kultúrtörténeti, társadalmi és egyéni tényezőknek a pszichológiai, pszichiátriai, szociológiai elemzésén keresztül, amelyek az öngyilkos cselekvés hátterében állnak.

- Az öngyilkosság megelőzésének lehetőségeiben megjelenő, társadalmi támogatottság mentén kialakuló konfliktusok feltárására és elemzésére törekszik a következő fejezet. E témakör tárgyalása során olyan javaslatok születnek, melyek a promóció jegyében a szuicid prevenciós aktivitásokban és programokban felmerülő ellentmondások feloldására törekednek.

- A krízisellátási modellekről szóló áttekintő fejezet főbb célkitűzése, hogy összegezze az intervenciós eszközök és módszerek pszichoterápiás alternatíváit.

- A szuicidológia kiteljesedőben lévő paradigmájának, az elmúlt években zajlott diszkurzív szuicidológiai kutatások eredményeinek összegzésére kerül sor a következő fejezetben. Ennek során érintésre kerülnek a diszkurzív elméletek általában, a szuicidium elméletek és prevenciós modellek alapvető dilemmái, a hálózatok és a rejtett hálózatok értelmező tudományának releváns kérdései, valamint javaslat születik a segítők, elméletalkotók és kliensek közötti dialogikus viszony létrehozásának mikéntjére.

A disszertáció I. részének zárásaként az öngyilkosság és az addikciók közötti összefüggések azonosítására és prevenciós lehetőségek áttekintésére törekszik a szerző.

Az értekezés **második részében** a lélektani krízis jelensége az egzisztenciálfilozófia és az egzisztenciális pszichoterápia nézőpontjából, a halál, az elszigeteltség, a szabadság és a jelentésnélküliség alapproblémáira épített kategóriák segítségével kerül vizsgálatra. E kérdéskör feldolgozása során, - szorosan kapcsolódva a Prof. Kézdi Balázs vezetésével 1999-ben megkezdett OTKA kutatás diszkurzív vonulatához és a 2002-től folytatott existential analysis -típusú kutatási folyamatokhoz - új kontextusban kerül tárgyalásra a krízis, olyan filozófiai és egzisztenciális pszichoterápiás fogalmak

segítségével, mint a jaspersi határhelyzet, a transzcendálás, a rossz, a heideggeri „létfeljítés” és „felfedő lét” létmódjai és a megértés.

A disszertáció második részéhez kapcsolódó kutatás során egyes egzisztenciális alapproblémák empirikus vizsgálatára krízisintervenciós beszélgetések átiratából létrehozott szövegkorpuszon, a pszichológiai tartalomelemzés módszerével került sor. A pszichológiai tartalomelemzés metodikája nagy hagyományokra tekint vissza Pécsen Prof. Dr. László János és munkatársainak munkássága révén; a Dr. Ehmann Bea által kidolgozott, a tartalomelemzés szekvenciális-transzformatív modellje pedig olyan rendező elvet kínált vizsgálatainkhoz, melyben a kvalitatív és kvantitatív elemzési folyamatok – a tartalomelemzés menetéhez illeszkedve - egymást kiegészítve jeleníthetők meg.

A kutatások két területre fókuszáltak:

Egyrészt egyes egzisztenciálfilozófiai és egzisztenciális pszichoterápiás alapproblémákra épített konstruktumok, így

- a „rossz”, a dráma;
- a feltételes szándékok;
- a jelentésnélküliség;
- a megértés;
- a negatív érzésekkel átítított cselekvések;
- a szándékok;
- az élet – létezés;
- az elmúlás, a halál;
- az elszigeteltség

kódjainak szövegen belüli megjelenésére, változására és az egymáshoz való viszonyuk természetére keresték a választ. Az adatok statisztikai feldolgozása korreláció- és faktoranalízis segítségével történt.

A második vizsgálat a tagadás, s annak két típusának, a *megsemmisítő* és *ambivalens* tagadásnak a szövegen belüli alakulását elemezte, a korreláció-analízis statisztikai módszerét alkalmazva.

Végezetül röviden a címválasztásról: a disszertáció címadó alakja annak a Hamvas Béla (1983) által megragadott, - s a heideggeri „létfeljítés” állapotával (Heidegger, 1989) összefüggésbe hozható - négy karakternek az egyike, akit a szerző Szerb Antal kifejezésével élve lótuszevőnek² nevez. A lótosz az ókori görög mitológiában egy olyan gyümölcsként jelenik meg, amely álomvilágba ringat, tétlenségre kárhozzát. A lótoszevő legjellemzőbb sajátossága, hogy úgy él, mintha nem volna krízis; a helyzet komolyságával és nehézségével szemben sajátos eszméletlenségben³ van. Törekszik „elfelejteni az időt” amiben van,

² A Világválság 1983-as kiadásában még lótoszevőként aposztrófált karaktere a Hamvas Intézet által kiadott 2004-es kötetben már lótoszevőként szerepel.

³ Az eszméletlenség állapota utal a kifejezés addiktív jelentésrétegére, valamint kétezer éves eredetére, mely egészen Homérosz Odüsszeia c. eposzának kilencedik énekéhez vezet vissza. A lótoszevőknél vendégeskedő, sok

amelyben él. A lótuzevő mégis sajátos krízis-arculat, mert az elfelejtés csak annak a szempontjából van, amit el akar felejteni. Abban a hitben van, hogy amit nem akart az „nem létezik az ő sorsában”, holott kiszolgáltatottsága pontosan ezáltal nagyobb, hiszen folyton kénytelen hátat fordítani az éppen esedékes kritikus szituációnak, aminek megoldását a legfontosabb volna „elfelejteni”.

A disszertáció szerzője a lótuzevők eszmélésének megértésére, a krízis átélésének értelmét feltáró kérdések és lehetséges válaszok megfogalmazására, empirikus vizsgálatára törekszik dolgozatában, - ebbe szeretné bevezetni, kísérni érdeklődő és értő olvasóját is.

A lélektani krízis az egzisztencialista filozófia és pszichoterápia nézőpontjából

...mert a megoldás sohasem irányulhat a részletekre külön, hanem mindig csak az egészre, (...) a krízisnek mindig egzisztenciálisnak kell lenni, élményszerűnek, sorsszerűnek.”

Hamvas Béla⁴

Mind az egzisztencialista filozófiák, mind az egzisztencialista pszichoterápiák nézőpontjának alapkonfliktusa azonos, ennek lényege pedig az, hogy az egyén szembesül létének adottságaival. Adottság alatt végső, megoldandó kérdéseket értenek, olyan sajátosságokat, amelyekkel szükségszerűen szembesülnie kell, amelyek elválaszthatatlan részét képezik az emberi létezésnek. Az egzisztenciális (és egyben dinamikus) konfliktus tartalmát négy végső aggodalomhoz való viszonyulás, a halállal, a szabadsággal, az elszigeteltséggel és a jelentésnélküliséggel⁵ (meaninglessness) való szembesülés adja.

Az egzisztencialista kutatások, melyeket rendkívül nehéz empirikus vizsgálatok tárgyává tenni, az ember megértése során törekszenek átlépni azt a szakadékot, amely a vizsgálat tárgya és alanya között van, mégpedig azzal, hogy olyan tudatos lénynek tételezik fel az embert, aki maga is részt vesz a valóság megalkotásában. Ezért jut jelentős szerep az egzisztenciális pszichoterápiás gondolkodásban Martin Heidegger⁶ (Yalom, é. n., Heidegger, 1989, Fehér M., 1992) Dasein^{7,8} fogalmának, amely kifejezi, hogy az emberi létezés egyszerre jelentést adó és jelentést hordozó. Ez pedig két megnyilvánulási formában mutatkozik meg: a jelenlévő, létező tárgy formájában, mint „empirikus én”, s az, aki létrehozta a világot, mint „transzcendentális én”.

Lehetséges kapcsolódási pontok a lélektani krízis és az egzisztenciális pszichoterápiás megközelítés alapkérdései között

...a halál az emberi életet nemcsak létként rubizgja fel valósággal, hanem értelemként is.”

⁴ Hamvas Béla: Világválság, Magvető Kiadó, Budapest, 1983, 45. old.

⁵ A meaninglessness kifejezés töve a 'meaning' angol szó igen gazdag jelentésű, így nem adható vissza egyetlen magyar terminussal. Egyszerre jelent jelentésnélküliséget, jelentőség nélküliséget, értelemnélküliséget vagy akár céltalanságot, célnélküliséget.

⁶ Mindemellert itt meg kell jegyeznünk, hogy M. Heidegger tiltakozik az ellen, hogy filozófiáját, mint egzisztenciálfilozófiát jelöljék meg. Az egzisztenciaelemzéssel kapcsolatos elképzelései csak egy részét képezik az általa alkotott átfogó, létkérdést kifejtő ontológiájának.

⁷ Dasein: a jelenvaló lét, az ember. A létezőt a maga létében mint jelenlétet fogja fel, vagyis egy meghatározott időmódusra, a jelenre való tekintettel érti meg.

⁸ Heidegger Dasein kifejezésének fordítását Vajda Mihálynak és munkatársainak köszönhetjük, akik a Sein und Zeit c. 1927-ben publikált munkájának első magyar megjelenésében (Lét és idő, Gondolat Kiadó, Budapest, 1989) jelenvalólétnek nevezték, jelölték meg az embert.

Az élethez és a halálhoz való viszonyulás filozófiai alapkérdéseinek krizeológiai vonatkozásai¹⁰

Yalom írja nagyhatású munkájában: „Bár a halál fizikailag elpusztítja az embert, a halál tudata megmenti őt.” (Yalom, é. n., 30. old.) Heidegger úgy véli¹¹, hogy a halál tudata segíti hozzá a Daseint a különböző rendű, minőségű létformák¹² közötti váltás véghezviteléhez, megvalósításához.. Így ír erről a Lét és időben: „a halállal a jelenvaló lét a magam legsajátabb létképességében áll küszöbön önmaga számára. (...) Ekképp a halál, mint legsajátabb, vonatkozás nélküli, meghaladhatatlan lehetőség mutatkozik meg. Mint ilyen, a halál kitüntetett küszöbönállás.” (Heidegger, 1989; 429-430. old.)

A „rossz”, a „dráma” száműzetése

A civilizáció folyamatában, a modernizáció és a technológiai fejlődés eredményeként az emberek egyre több területen tudják szabályozni az életük részét képező negatívumokat, kedvezőtlenek, destruktívumok, összességében hamvasi értelemben vett drámának, „rossznak” minősített folyamatokat. A krízis - írja Hamvas – az „egyik oldalon az elégedetlenség – álomvilágba menekülés – valóságfélelem – élettávolság, a másikon: alkotás – realitás – hősies magatartás, át és átszöve mindenütt a maga ellentétével, egész szellemiséggé fejlődve”. (Hamvas, 1983, 40. old.) A modern európai ember legbensőbb élményének ezt a drámai összeütközést jelöli meg. Úgy véli, csak annak az embernek van „ma teljes és igazi jelenléte az időben, aki a drámát aktuálissá tudja tenni, és annál inkább van jelenléte, minél teljesebben teszi aktuálissá. Minél távolabb áll tőle, minél felületesebben éli át, annál kevésbé él a jelenkorban”. (Hamvas, 1983, 40-41. old.) A halál, mint hamvasi értelemben vett „dráma” azonban egyre inkább eltávolodik, száműzetik az ember életvilágából, az Életből.

A halál, a haldoklás és a halálhoz való viszonyulás, mint az étellel járó elkerülhetetlen drámák egy területe jelenik meg a XIX. században. A XVIII. század során az emberek egyre inkább igyekeztek egyidejűvé tenni a társadalomból való távozást az ételből való távozással. A közbülső zóna, melyet a társadalmilag inaktív öregség jelentett, egyre

⁹ J. Ferrater Mora: El ser y la muerte. Bosquejo de filosofía integracionista. Madrid: Ediciones Alcalá, 1988, 120. old.; citálja Csejtei Dezső In: Az értelem problémája a filozófiai thanatológiában; In: Útkereső értelmezések (szerk: Susszer Zoltán László) L'Harmattan Kiadó, Budapest, 2004, (30. old.)

¹⁰ A disszertáció e fejezete törekszik operacionálizálni a későbbi pszichológiai tartalomelemzéses vizsgálat alapját képező fogalmi konstrukciókat.

¹¹ Heidegger munkásságának és fogalmi apparátusának kifejtése nem áll módomban, tekintettel arra, hogy az általa képviselt filozófiai tradíció messze meghaladja e dolgozat kereteit és a szerző szakmai kompetenciáját. (Heidegger műveiről igen nehéz referálni, - vallja Störig (1997) – mindig a maga nyelvét használja, amellyel sűrű szövésű tanulmányaiban önkényesen és sajátosan alkotja és fedezi fel újra a szavak jelentését. Mindemellert vállalt nézete, hogy a filozófia öngyilkossága [sic!] lenne, ha az érthetőségre törekedne.) A Heidegger által létrehozott egzisztenciálfilozófiai megközelítés, s annak fogalmi apparátusa, filozófiai konstrukciói azonban lényegretörően és egyszerre árnyaltan határozzák meg e dolgozat későbbi, pszichológiai tartalomelemzéssel végzett vizsgálatának tárgyát, fenoménjét. Így e disszertáció keretei között csupán arra vállalkozom, hogy Heidegger létezési módokkal kapcsolatos konstrukcióit tudományos premisszáknak és egyben kiindulópontnak tekintsem.

¹² Ezek a „létfeljétes” és a „felfedő-lét” állapotai, melyek kifejtését lásd később.

szűkülni kezdett, s míg egy ideig nem volt hajlandó megöregedni, immár meghalni sem akart. Egészen az 1600-as évek közepéig az emberek tökéletesen hozzá voltak szokva az élők és holtak együttéléséhez, mi több: a holtakhoz ugyanúgy, mint saját halálukhoz. (Aries, 1987)

A XIX.századra a halál tabuvá válik, szégyenletes eseménnyé: a haldokló környezete kezdte megkímélni és elleplezni előle állapota súlyosságát. *Az igazság válik kérdéssé*, hiszen „boldognak kell lenni¹³”. „A halálban a Sors mutatkozik meg – jobban, mint az élet más nehéz pillanataiban” – írja Aries (i.m. 411. old.). A halállal szembeni attitűd korábban azt fejezte ki, hogy az ember átadta magát a sorsnak, mára a halál megnevezhetetlenné vált.

Hamvas megközelítésében ugyanez a folyamat zajlik a hatalom¹⁴ képviselőivel, akiknek léte által egyre kevésbé árad a transzcendens biztonság az emberek felé, míg végül megszűnik. Így a királyságot először felváltja a papság, majd következnek a főnemesek, lovagok uralma, végül a polgárság és proletariátus. Ez a humanizálódás folyamata, melynek során „az élet eszközei fontosabbak lettek, mint maga az élet, sőt az eszközök az életet süllyesztették eszközzé¹⁵”. (Evola cit. Hamvas, 1983, 27. old.) Ezzel párhuzamosan zajló folyamatként jelöli meg „az égi földivé válását” a bölcsesség, a szakrális tudás tudományá konvertálódásában, melynek célja a tudás mindenki számára hozzáférhetővé tétele. Elgondolása közvetlenül kapcsolható Max Weber (1995), a világ varázstanításáról alkotott felfogásához, melyben Weber megállapítja: Isten hagyományos metafizikai státusza megrendült, mégpedig a kora újkor tudományos-technikai forradalma által, mely tulajdonképpen kiűzte a szellemeket a világból, s ezáltal a világot saját törvényekkel bíró és a módszeres tudományos gondolkodással megismerhető valósággá tette. Isten a világ mindenható teremtetőjéből kozmikus órásmesterré lett, akinek - az általa teremtett - világrétegeket törvényeit magának is tiszteletben kell tartania.

A halállal kapcsolatos filozófiai megközelítések, a filozófiai thanatológia kibontását elsősorban az élet- és egzisztenciálfilozófiáknak köszönhetjük. Előbbihez sorolható elsősorban A. Schopenhauer, F. Nietzsche, G. Simmel és M. Scheler; utóbbiakhoz S. Kierkegaard, M. Heidegger, K. Jaspers, J. P. Sartre, G. Marcel, A. Camus, M. de Unamuno, J. Ortega y Gasset és Ny. Bergyajev munkássága.

Csejtei Dezső, „Az értelem problémája a filozófiai thanatológiában” című írásában (2004) megállapítja, hogy a halál jelenségének tárgyalása két fő alapra helyezve tehető meg, a halálfenomén biológikuma és hermeneutikuma¹⁶ alapján.

¹³ A boldogság jelgője, mely elvezet Amerikába: „Következmény nélküli pillanat. Engedd el magad, vedd könnyedén, semmi az egész!” (Aries, 1987, 404. old.)

¹⁴ A hatalom nála sajátos tartalmat takar: birtoklójának meghatalmazása van az égtől, aki nem csak tetteivel van jelen, hanem sugárzásával is, aki a természetfölöttit képviseli, s egyben jelenti.

¹⁵ Hamvas itt a fogyasztói kultúra-teória alapkérdéseit fogalmazza meg, azt, hogy az ember adófizetővé, fogyasztóvá válik.

¹⁶ A filozófiai thanatológia összefoglalásaként lásd. Csejtei Dezső idézett munkáját valamint ugyanő akadémiai doktori értekezését „Az egzisztencia tükré” címmel.

Témánk és lehetőségeink szempontjából itt és most elsősorban az első megközelítés tárgyalása tűnik szükségesnek, melynek központjában Ivan Illich *medikalizált halál* terminusa áll, melynek

- első lényegi momentuma, hogy a természetes halál eltűnik, *devizualizálódik*. „A medikalizálódás, - írja Illich – egy olyan burjánzó, bürokratikus program, ami annak az emberi szükségszerűségnek az elutasításán nyugszik, hogy az embernek szembesülnie kell a fájdalommal, a halállal, a betegséggel.” (Illich cit. Csejtei, 2004, 32. old.) Norbert Elias (Csejtei, 2004) jegyzi meg ezzel kapcsolatban, hogy a haldoklót higiénikusan távolítják el az élők látóköréből, s helyezik a társadalmi élet színteré mögé. A kórház napjaink legtipikusabb devizualizációs intézménye, a „rejtett halál” kintüntetett helye.¹⁷

- második lényegi momentuma: a halál technicizálódása, a *thanatokrácia*¹⁸. Ennek a civilizációs folyamatnak az eredményeként a halál és a betegség ellenfelle, ellenséggé változott, mely ellen minden lehetséges eszközzel, a legvégsőig „kell” harcolni¹⁹. Ph. Aries (Aries cit. Csejtei, 2004; Aries, 1987) figyelt fel arra a jelenségre, miszerint a haldokló egyre inkább úgy tűnik fel, mint a halálból „kimenthető súlyos beteg”. A menthetetlen beteget olyanná teszi, mint a súlyos beteget, akit mindenáron távolítani kell a közelítő haláltól, ezáltal intranzitív eseményből „meghalasztódássá” minősül át a folyamat²⁰.

E fent jelzett folyamatok megalapozzák és alátámasztják a szerző feltevéseit, miszerint az emberi gondolkodásban *a rossz, mint olyannak vélt dolog, száműzetik. Mintha egyre erőteljesebben fejeződne ki az emberiség részéről az az igény, hogy az élet általa belátható rétegei, mechanizmusai fölött totális kontrollt gyakorolhasson²¹. Azok a befolyások, amelyek - mint megfoghatatlan, megragadhatatlan, de - vélt módon - jelenlévőnek tételezett tényezők – általa nem uralhatóak, a transzcendencia határtalan territóriumába vetülnek ki.*

¹⁷ A devizualizáció egy további aspektusa az, amikor halottainkat professzionális temetkezési vállalkozókkal temettetjük el, akik „minden *gondot* levesznek a vállunkról”.

¹⁸ Jean Ziegler terminusa. (Csejtei, 2004)

¹⁹ S. Sontag (1983, 1990) 'A betegség mint metafora' és 'Az AIDS és metaforái' című könyveiben részletesen fejti ki azt a megfigyelését, miszerint a katonai metaforák egyre inkább elárasztották az egészségügyet. Mindez tetten érhető a betegségek (kórokozók) emberben történő terjedésének, szaporodásának megjelölésében éppúgy, mint a kezelések minősítésében. Sontag egyik jellegzetes példája a rákos megbetegedésekhez kapcsolódik, amelyek manapság nem sokasodnak, hanem „megtámadják” a szervezetet. Ugyanez figyelhető meg a gyógyszerek esetében is, így például a legnagyobb dicséret, ha egy szerre azt mondják: „agresszív”. (Sontag, 1983, 1990; Csejtei, 2004)

²⁰ Régen a halál beállt és az orvos azt megállapította. Ma viszont a körülményeit és időpontját az orvosok állítják elő.

²¹ A disszertáns meglátása szerint ide sorolhatóak bizonyos genetikai kutatások, mint például a klónozás egyes esetei vagy a nemet, fizikai-lelki-szellemi adottságokat, tehetséget előre szabályozó génebesztet; illetve a plasztikai, kozmetológiai beavatkozások tekintélyes hányada. Itt kell megemlíteni továbbá a születéssel kapcsolatos paradigmákat is, hiszen mára a „háborítatlan szülés” kuriózumnak, „alternatívának” számít; a szülés-születés, mint természetes élettani folyamat annak legtöbb pontján szabályozott és vitatható szükségességű beavatkozásokkal terhelt. Hasonló a helyzet a fájdalomcsillapítással is, melynek azonnalinak és totálisnak kell lennie.

A transzcendálás kérdése – a lélektani krízis, mint határhelyzet szerepe a „létfelajlás” és a „feldő lét” létmódja közötti váltásban

„A krízis világfolyamat, ahol morál, állam, társadalom, ember, szellem, művészet, szokás krízise csak megnyilvánulása ugyanannak a világhelyzetnek. S a katarzist, amit az ember átél, nem pszichológiailag, társadalmilag, politikailag, hanem metafizikailag éli át, s a megújulás nem az egyes ember, hanem az egész emberiség, az egész világ megújulását jelenti.”

Hamvas Béla²²

A jaspersi „határhelyzet”

Az ember számára a lényegileg mindig küszöbönálló halál határhelyzetet teremt. A határhelyzet fogalmát Karl Jaspers (1987, 2000, 2004), századunk meghatározó német filozófusa, - aki pszichiátriai praxisát váltotta fel egzisztenciálfilozófiai elmélkedésekre - gondolkodásának központi elemévé emelte, melyben a halál, mint kényszerítő körülmény jelenik meg. Ezeknek az élményeknek az elkerülhetetlensége, megváltoztathatatlansága kizökkenti az egyént a mindennapos létformából, s a tudatos létforma felé segíti. *Jaspers* úgy vélte: az életnek vannak határhelyzetei, amelyekben a tudat alá nyomott halál-gondolat felszínre kerül. A határhelyzet lehet akár tragédia, akár nagy öröm, olyan helyzet, amely kizökkent a hétköznapokból. Ilyenkor az ember óhatatlanul szembesül a végső kérdésekkel: „mi az élet értelme, kellünk-e valakinek vagy senkinek nincs szüksége ránk?”

A négy szintet felvonultató személyiségképből²³ az első három Jaspers szerint nem tesz képessé a felismerésre. Ez csak a negyedik szinten, az ember, mint egzisztencia szintjén következik be, ezáltal „a határszituáció felismerése bizonyos értelemben egyenlő az ember egzisztenciára «kényszerítésével»”. (Csejtei, é.n., 24. old.)

A lélektani krízis, mint küszöbönállás az angol és a magyar beszédközösségekben, mint határ-metáforák fejeződnek ki. (B. Erdős, 2005) B. Erdős Márta (2004, 2005) vetette össze a krízis-diskurzus jellemzőit magyar és angol nyelvterületen végzett vizsgálatok alapján.

Kiindulópontja Van Gennep átmeneti rítusokról alkotott 1906-os elmélete (Van Gennep, 1960; Victor Turner, 2002), mely az átmeneti rítusok folyamatának három, egymást követő fázisát azonosítja: a szeparációt, a liminalitást (köztességet) és a reinkorporációt, reintegrációt. A szeparáció fázisában a személy egy, a szokásos szerepeken és normákon kívüli viszonyrendszerbe kerül át, melynek során elveszíti a korábbi kapcsolatai által létrehozott identitását. A liminális köztesség állapotában név és státusz nélkül, Senkiként létezik, nincs semmi, ami korlátozná vagy lehetővé tenne számára bizonyos cselekvéseket. A reintegráció, vagy beépítő fázis során érkezik meg az új szerepekbe, az eredetileg is létező, azonban az új tapasztalat birtokában másként elsajátított normák közé. A krízis az átmeneti rítussal szembetűnően rokon jelenség, -állapítja meg B. Erdős, s McNamee (1992) az angol nyelvben folytatott elemzéseire alapozva megállapítja, hogy „a nyelvhasználat egyfelől a

határ (magyarul: “peremhelyzet”, “szakadék szélén”), másfelől a zuhanás forrástartományából merít a metaforikus megfeleltetéshez”. (B. Erdős, 2005, 44. old.) B. Erdős a népi bölcsességek, köznyelvi megfogalmazások olyan kifejezéseire is felhívja a figyelmet, amelyek használatában kifejeződik: a krízis vagy a személy sajátja, tulajdona, vagy pedig valamilyen dolog, ami megtörténik vele²⁴. Következtetése szerint a lélektani krízis során a nyelvhasználatban a kontroll hiánya válik hangsúlyossá, akárcsak a “zuhanás” tapasztalatában.

Transzcendálás – transzcendens fakultás

A dialógus, mint kommunikációelméleti, pszichoterápiás és filozófiai kérdés vizsgálatának háttérében gyakran – nyíltan, vállaltan vagy burkoltan, elrejtve - a transzcendencia témaköre áll. A kutatók elgondolásaikban, vizsgálataikban „az anyagi világtól különállónak, természetfölöttinek és megismerhetetlennek tekintett”²⁵ erők, hatások, sajátosságok feltárására, megragadására törekednek a transzcendencia vizsgálata során. (A dialóguskutatások áttekintésére itt most tekintettel a téma hatalmas irodalmára nincs lehetőség, azonban néhány, a krízis témakörével összefüggő megközelítés beemelése diskurzusunkba nélkülözhetetlen a gondolatmenet további kifejtéséhez.)

Jaspers a létet, mint soha meg nem ragadhatót, „Átfogónak” nevezi. Az „Átfogó” számunkra soha nem nyilvánulhat meg, mint horizont, nem válhat tárgyá. Csak mint *határ* tudatosulhat. A filozófiai alapműveletek tárgyát az Átfogó felé tett lépések jelentik. *A* - fentebb tárgyalt - *határhelyzetekben való műveletek végrehajlása tulajdonképpen a transzcendálás*. A Jaspers által megfogalmazott „radikális nyitottság” az alapfeltétele a transzcendálásnak, amely készséget jelent minden új tapasztalatra, s mely a világot, s a világban minden létezőt magába foglaló abszolút Átfogó megismerését lehetővé teszi. A transzcendencia így a feltétlen átfogó, a minden átfogónak az Átfogója. (Jaspers, 2000; Störig, 1997)

A transzcendencia olyan paradigmának tekinthető, (Gargani, 2004) amely különleges módon rendez el életünk tárgyait és szituációit, s felemeli azokat a kivételes szimbolikus erő szintjére. „A mennybéli tűz ugyanaz az elv, mint a pokolbéli tűz”²⁶ – vallja Gargani olasz filozófus (i.m. 5.old.), hiszen a menny és a pokol csupán két ellentétes pólusát jeleníti meg ugyanahhoz a tűzhöz való viszonyulásunknak.

„Az öngyilkosságnak nyilvánvalóan vannak pszichológiai, emellett azonban mély transzcendens vonatkozásai is – utóbbiról azonban kevés szó esik, mert kultúránk elismert, és az öngyilkosság jelenségével összefüggésbe hozott eszközeivel ez a sík nem megragadható” – írja B. Erdős Márta „A nyelvi kapcsolat” c. kötetében (2005). Következtetéseit arra a tudományos nézőpontra vezeti vissza, mely az embert, mint „biopszicho-szociális” lényt vizsgálja és a rá vonatkozó műveleteit annak transzcendens vonatkozásai nélkül is képes elvégezni. B. Erdős vizsgálatainak egyik középpontjában a dialógikus kapcsolat krízisintervencióban betöltött szerepe, minősége, sajátosságai állnak. „A kilépés a korábbi jelentések meghatározta univerzumból egyszersmind azt is jelenti, hogy túl

²² Hamvas Béla: Világválság, Magvető Kiadó, Budapest, 1983, 57. old.

²³ A jaspersi négy szintű személyiségkép: a pusztá meglét, az egyáltalában vett tudat, a szellem és végül az egzisztencia szintje.

²⁴ Így például a személy krízisbe kerül, krízisben van, élete válságos szakaszba jutott.

²⁵ A Magyar Értelmező Kéziszótár meghatározása. (2003, 1370. old.)

²⁶ B. Erdős Márta fordítása.

kell jutnunk az aktuálisan számunkra megtapasztalható világon. (...) Az életstratégiák megváltozásának kontextusa nem lehet más, mint a transzcendens fakultás"- állapítja meg (B. Erdős, 2005, 179.old.).

A transzcendens fakultás hozzáférhetőségét bizonyos kommunikációs minőségekben való részvétel, részesedés teszi lehetővé. Igen figyelemreméltó ebben a vonatkozásban Bateson tanuláseméleti megközelítésének III. szintje (Bateson, 1971; B. Erdős, 2005) valamint Jaspers IV. kommunikációs formája (Jaspers, 2004).

A batesoni III. szint egzisztenciális vagy spirituális jellegű, ahol a folyamat végső értelme, célja maga a kérdés²⁷.

Jaspers az emberi létezés szintjeit alapul véve négy kommunikációs formát, szintet különböztet el: (Jaspers, 2004; Juhász-Csejte, 2004)

-a pusztán meglét szintjén folytatott kommunikáció, melyben a hatalomért folyik a harc, s célja a saját érdek érvényesítése – másokra tekintet nélkül;

- a tisztán racionális kommunikáció, mely az egyáltalában vett tudat szintjén folyik, s mely az emberek közötti kapcsolat fenntartását célozza;

- a szellem szintjén zajló kommunikáció, mely a közös eszmék, értékek, normák és elvek megosztását teszi lehetővé;

- az egzisztenciális kommunikáció, amely az első három tárgyias jellegű szinttel szemben eredendően tárgyiatlan, nem közvetíthető technikák által. Megvalósulhat például a Másikból való részesedés, participáció által vagy a hallgatásban való kommunikáció során. Jaspers szerint a kommunikáció e szintje eminens fontosságú, mert jelen van benne a transzcendenciára való nyitottság.

A heideggeri „létfeljítés” és a „felfedő lét” létmódjai

A lélektani krízisek határhelyzetekként történő értelmezése keretet és egyben tartalmat kínál a heideggeri „létfeljítés” és a „felfedő lét” létmódjai közötti váltás megértéséhez.

A Martin Heidegger (1989) által - fentebb, e fejezet bevezetőjében - megjelölt két alapvető létezési állapot lényegét a következőkben ragadhatjuk meg:

(1.) *A „létfeljítés” állapot* (Vergessenseit): a létezés elfelejtő állapot, amikor az ember tulajdonképpen a tárgyak világában él, belemerül a hétköznapi rutinba, ahogy a terápiás gyakorlatban gyakran jellemzik – „a felszínen mozog”²⁸. Yalom azt írja erről, hogy

²⁷ A batesoni 0. szint megfelel a pusztán információátadásnak, az I. szint a szokásos értelemben vett tanulást jelöli, a II. szint a tanulás tanulása, azaz a minél előnyösebb stratégiák megtalálását jelenti.

²⁸ A „létfeljítés” állapotával hozható összefüggésbe az a Hamvas Béla által megragadott négy karakter, melynek első típusát - Szerb Antal kifejezésével élve, s e disszertáció címadó alakjaként - lótoszevőnek nevez. A lótoszevő legjellemzőbb sajátossága, hogy úgy él, mintha nem volna krízis; a helyzet komolyságával és nehézségével szemben sajátos eszméletlenségben van. Törekszik „elfelejteni az időt” amiben van, amelyben él. A lótoszevő mégis sajátos krízis-arculat, mert az elfelejtés csak annak a szempontjából van, amit el akar felejteni. Abban a hitben van, hogy amit nem akart észrevenni azt nem vette észre, holott kiszolgáltatottsága pontosan ezáltal nagyobb, mert

mindez egy alacsonyabb szintű állapot. E hierarchizáló-, strukturalista-szemléletű kijelentés Heidegger megközelítésmódjának közelebbi megismerésével vitatható. Heideggernél hangsúlyosak és szorosan a létfeljítés állapotához kapcsolódó fogalmak a „tulajdonképpeniség” és a „nem-tulajdonképpeniség”, melyek a „mindenkori enyémvalóság”²⁹ részei. A tulajdonképpeniség lehetősége azon alapul, hogy az ember „lényege szerint mindenkori maga lehetősége, az a létező létben képes önmagát megválasztani, elnyerni, elveszíteni” (i.m. 141. old.). Mindez csak azért lehetséges, „mert a lényege szerint tulajdonképpen, azaz a maga sajátja lehet” (i.m. 141. old.). A tulajdonképpeniség és a nem-tulajdonképpeniség létmódjai „azon alapulnak, hogy a jelenvalólétet (t.i. az embert) a mindenkori enyémvalóság határozza meg” (i.m. 141. old.). A tulajdonképpen és nem-tulajdonképpen létmód azért lehetséges, mert az ember viszonyul a saját létéhez; megteheti, hogy felvállalja létét és azt is, hogy menekül előle. Ebben a „mindenkori enyémvalóságban” Heidegger pontosan arra hívja fel a figyelmet, hogy a nem tulajdonképpeniség „nem jelent «csekélyebb» létet vagy «alacsonyabb» létfokot” (i.m. 141. old.), ugyanis az „teljes konkrétságában határozhatja meg az embert a maga ügyködésében, ösztönzöttségében, érdekltségében és élvezőképességében”. Heidegger egy további nagyon lényeges megállapítása e két létmód viszonyáról, hogy „a nem tulajdonképpeniség a tulajdonképpeniség lehetőségén alapul” s később azzal folytatja, hogy „a nem tulajdonképpeniség azt a létmódot jellemzi, amelybe a jelenvalólét behelyezkedhet és többnyire mindig bele is helyezkedik, amelybe azonban nem kell szükségképpen és állandóan behelyezkednie” (i.m. 442-443. old.).

(2.) *A „felfedő-lét” állapot* (Entdeckenseit): a létezés tudatosító állapot, amikor az egyén tudatában van létezésének, létezése miatti felelősségének. „Az igazlét, mint felfedő-lét a jelenvaló lét egyik létmódja” – írja Heidegger. (i.m. 387. old.) „Az ami magát ezt a felfedést lehetővé teszi, szükségszerűen még eredendőbb értelemben kell igaznak neveznünk. Egyedül magának a felfedésnek az egzisztenciál-ontológiai fundamentumai jelzik az igazság legeredendőbb fenomenjét.” (i.m. 387. old.) E megközelítés szerint az ember csak ebben az ontológiai létformában áll kapcsolatban önteremtő képességével, csak itt képes arra, hogy megváltoztassa önmagát. Ez pedig elvezet a „létmegértés” fogalmához, amelynek lényegéről Heidegger a következőképpen ír: „a lét azonban csak annak a létezőnek a megértésében van, amelynek létéhez valamiféle létmegértés tartozik. Előfordulhat tehát, hogy a lét nincs megragadva, az azonban nem, hogy teljességgel megértetlen legyen.” (i.m. 337. old.)

folyton kénytelen hátat fordítani az éppen esedékes kritikus szituációnak, aminek megoldását a legfontosabb volna „elfelejteni”. Ettől eltérő a második típus, az outsider helyzete, aki teljes tudatában van annak, ami történik, de abban a hitben van, hogy kivételes kitüntetésben részesült és a megoldás is a birtokában van. Hamvas ide sorolja a politikai pártok, a társadalmi mozgalmak és a különböző részlettudományok (pl.: pszichológia, statisztika, gazdaságtan) képviselőit is. A „korszerűtlen” számára a krízis-helyzet idegen, hiszen az időn kívül született, nincs valóságos kapcsolata a jelennel, sőt, soha nem is volt. A „lemaradt” nem tud lépést tartani saját korával. Az idő és öközött a lemaradás folyton növekszik, egzisztenciája elveszíti az időben való jelenlétét, így életmenetében "korszerűtlenségi koefficiens" támad, s egyre nagyobb lesz a távolság egyéni sorsa és a közös emberi sors között. (Hamvas, 1983)

²⁹ Ilyen „mindenkori enyémvalóságnak” tekinti többek között a halált, a szorongást és a lelkiismeretet is.

Az ember jellemzően az első létformában él, a „felejtés” a hétköznapi létezési módja. Ebben a „hamis” állapotban az „egyen nincs tudatában annak, hogy ő maga élete és világa teremtője, menekül, elbukik és tompa, (...) hagyja, hogy elsodorja a személytelenség, amelyben nem kell választania” (Yalom, é. n., 30. old.). A létfeldedő állapotban valódi értelemben, autentikusan él. Megismeri „transzcendentális” erejét³⁰, és empirikus (teremtett) énjét, tudatára ébred, s átlatja létezése lehetőségeit és korlátait. Ekkor szembenéz az abszolút szabadsággal, a semmivel és szorong.

A szorongás és a reménytelenség szerepe, lehetséges funkciói krízissituációban

A szorongás

A szorongással kapcsolatos egzisztenciálfilozófiai elgondolások elsősorban Søren Kierkegaard munkásságához kapcsolódnak. Egyik legjelentősebb munkájában, „A szorongás fogalma” c. kötetében (1993) fejtette ki azt a nézetét, mely szerint a szorongás az emberi létezés alapténye, melyet szembeállított a tárgyhoz kapcsolódó félelemmel. Meghatározása szerint a szorongás „nem a szükségszerűség elrendelése, de nem is a szabadságé, a szorongás megkötött szabadság, ahol a szabadság önmagában nem szabad, hanem megkötött, mégpedig nem szükségszerűségében, hanem önnönmagában”. (i.m. 51. old.) A szorongást a semmihez való viszonyulás váltja ki, melyet pontosan lényegéből adódóan nehéz kezelni, hiszen szinte lehetetlen lokalizálni. „Ez a nem tárgyasuló félelem abból a sejtésből táplálkozik, hogy az ember rendeltetése több annál, mint hogy csak természeti lény legyen.” (Rácz, 1993, 218. old.) Az ember a testi és a lelki szintézise, melyet a szellem valósít meg. Így e két világ, a szellemi és természeti, az isteni és az állati metszéspontján jelentkezik a szorongás, magában rejtve a „megváltás és a bűn” lehetőségét. A szorongás tárgyiasítását, a semmiről a valamire való áthelyezését véli a gyógyulás útjának Kierkegaard. Az egzisztencialista pszichoterápiás megközelítést alkalmazó Rollo May ezt továbbgondolva arra a következtetésre jut, (Yalom cit May, é.n., 39 old.) hogy a minden oldalról és egyszerre támadó szorongás arra törekszik, hogy félelemmé váljon. Ezáltal válhat a megküzdési stratégiák célpontjává, akár mágikus rituálék, akár átfogó társadalmi támadás, vagy egyszerűen elkerülés formájában.

Remény - reménytelenség

Kierkegaard másik igen jelentős, a pszichoterápiás gyakorlatra ható munkája „A halálos betegség” (1993), melyben a lelki megbetegedés okaként a személyiségben keletkezett zavart jelöli meg. (Dévény, 2003) A „megzavarodás” egyik legsúlyosabb formája a remény feladása, kétségbeesés, melynek hátterében azt a reménytelenséget tételezi fel, amely annak sikerességében való hitet firtatja, hogy sikerül-e valaha önmagunkká válnunk. A remény-reménytelenség kérdésköre, - melyet a dolgozat „A krízisintervenció módszertani alapjai” c. fejezete már részletesen tárgyalt, - a szuicidalitás legerősebb prediktoraként jelenik meg. (Fekete-Osváth, 2004) A remény tulajdonképpen nem más, mint hogy az ember

tartósan hinni tud vágyai teljesülésében. Ekkor a jövő egy lehetséges, élhető³¹ alternatívájában való hit, bizalom, az arról való vélekedések, elképzelések központi jelentőségűvé válnak. A tervek képezik a remény alapját.

Karen Horney (1951), bár kifejezetten nem hivatkozik rá, mégis egyértelműen Kierkegaard elgondolásaira építi fel koncepcióját a neurotikus megbetegedésekről. (Dévény, 2003) Horney két fő típusát különbözteti meg a neurozisosoknak:

- egyrészt azokat a megbetegedéseket, amelyeknél a személyiség önmaga elől menekül, felejteni szeretne;
- másrészt azokat, akik kétségbeesetten szeretnék magukat megvalósítani.

A neurotikus konfliktusok lényeges elemeit tudattalannak tételezi fel, melyekkel kapcsolatosan jegyzi meg, hogy pontosan ez is különbözteti meg a neurotikus személyiséget az egészségestől: az egészséges bármikor tudatosítani tudja a konfliktus tárgyát, tartalmát, a neurotikus nem. A neurotikus személyiség fél, retteg a konfliktus erejétől, így kétségbeesetten tiltakozva nem vállalja fel saját létét. E folyamat végeredménye - klinikai tapasztalatai, megfigyelései alapján - „nem lehet más, mint hogy *elveszíti önmagába vetett hitét*, hogy valaha is sikerül emberré válnia”. (Horney cit. Dévény, 2003, 256. old.) „Jönnek a páciensek, panaszkodnak, tanácsot kérnek, azt mondják, hogy sokszor fáj a fejük vagy szexuális zavarai vannak, nem tudnak dolgozni vagy akármi másról beszélnek, csak arról nem, hogy *elvesztették kapcsolatukat szellemi egzisztenciájuk központjával*” (i.m. 257. old.).

A megér(t)ettség keresése – a lélektani krízis, mint reflektív folyamat

*„A lét legfőbb értelme számomra csakis az lehet, hogy van,
nem pedig hogy nincs, vagy többé már nincs.”
Carl Gustav Jung³²*

„Nehéz helyzet csak ott támad, ahol az ember kötelességét megtagadja” – vallja Hamvas Béla a „Világválság” című filozófiai munkájában (1983), mely a modern apokalipszissal, a krízissel – katarzissal, s a világválsággal kapcsolatos nézeteit gyűjti egy kötetbe. A személyiségben folyamatosan megfigyelhetőek változó intenzitású, de folyamatosan jelenlévő reflektív, önreflektív folyamatok. Ahogyan a világra és önmagára tekintve állandóan viszonyul, kérdez és válaszol. Pontosabban kérdéseket és válaszokat keres, mert fejlődése nemcsak a meglelt válaszokon, hanem, az egyre mélyebb rétegeit érintő kérdéseken is múlik. Keyserling 1922-ben „Alkotó megismerés” címmel megjelent könyvében a következőképpen közelíti meg ezt: „az alapvető kérdés nem az, hogy milyen módon értem meg a világot, hanem az, hogy milyen mélyen értem meg”. (Keyserling cit. Hamvas, 1983, 22. old.)

A jelentésnélküliséggel egyszerre és annak ellenpontjaként a krízis gyakran, mint a megértés-, a megértettség-, és a megérés lehetőségének keresése és útja mutatkozott meg a

³¹ Az „élhető” terminus hazai addiktológiai és pszichoterápiás szakirodalomba való bevezetését elsősorban Kelemen és B. Erdős (2003, 2004) munkásságának köszönhetjük.

³² Carl Gustav Jung: Emlékek, álmok, gondolatok, Európa Könyvkiadó, Budapest, 1987. (334. old.)

³⁰ Yalom ezt a fogalmat itt teremtő erőként értelmezi.

szerző számára személyes élettörténetében és szakmai munkájában, ön- és tudományos vizsgálódásai során egyaránt. A fejlődés feltételének mutatkozik a személyiség tapasztalatok iránti nyitottsága, azok befogadásának képessége. Ennek lényegét mintha nyelvünk is őrizné: az, hogy valakit egy tapasztalat *érhet*, egyszerre jelenti azt, hogy az esemény, történet közvetlenül a személyes valósága részévé válik, megérinti - miközben „tudatára ébred”³³; s egyszerre foglalja magában azt is, hogy számára ez az élmény érése, fejlődése újabb állomása. *A krízis így maga a transzcendens felé vezető küszöbönállás, határhelyzet.*

A kérdések problémákat³⁴ takarnak és ez – egyszerre, - fordítva is igaz, hiszen a problémák maguk a megoldásra váró kérdések. A személyiség mélyebb struktúráiban létező ismeretlen és megfoghatatlan, de erőteljesen ható és meghatározó kognitív és emocionális tartalmak, entitások spontán vagy univerzális fejlődési folyamatokból következően szükségszerűen problémaként tárulnak fel, s válnak hozzáférhetővé a tudat számára. Az ember ezáltal egzisztenciális-típusú önmegfigyelés és megértés alanyává válik.

Tudományos szempontból mérhetetlenül izgalmas és egyben igen nehezen vizsgálható kérdés, hogy milyen tényezők segítik hozzá az embert a reflektív folyamatok intenzifikálásához, s milyen kontextust teremt ehhez a krízishelyzet. A disszertáció szerzője – egyetértve a Caplan (1964) által elgondoltakkal - a fentiek alapján úgy véli, *a krízishelyzetben feltáruló, megmutató pszichés tartalmak valójában olyan struktúrái a személyiségnek, amelyek a krízist kiváltó esemény vagy folyamat nélkül nem lennének hozzáférhetőek. A krízis tehát, -mint határhelyzet - hidat képez az integrálatlan tartalmak és a személyiség között, ezáltal az embert a felfedő lét állapotába segíti.*

A krízis szerepe a lét- és önmegértésben

A katarzisban, a személyiség magasabb szinten történő integrációja során, két erőt különböztet meg Hamvas (1983). A nihilizmusból és a kibontakozásból táplálkozót. Az előbbi közönyös, vágytalan, érdektelen, keserű és elkeseredett, olyannyira megkérgesedett, hogy semmire sincs tekintettel, mindent elvesztett. Az utóbbi, - melyet nevezhetnénk a promóció erejének, erőinek is, - az „új fényű, új ízű világ”, melyben a bizalom, a kedv, a kihívásokkal való szembesülés, a nyíltság, az öröm a meghatározó. A vitális erők új erővel lobbannak fel, s olybá tűnik, „mintha nyomukban csak most kezdene a világ először a maga nagyszerűségében feltárulni”. (Hamvas, 1983, 52. old.) A katarzis átélésének legfontosabb feltétele a „félelemtelenség”³⁵, mely egyszerre takarja a feladást és az ellenkezést, elégedetlenséget. „A katarzis az összes elmúlt és elkövetkező drámai szituáció kiélekedése: egyszerre valamennyi élethelyzet, morális követelmény, a megalkuvás lehetősége, harci vágy és teljes apátia, életkedv és menekülésösztön követelően lép fel.” (i.m. 54. old.) E leírás az ambivalencia³⁶ lényegét, az ellentétes irányú törekvéseket és pszichológiai tartalmakat

ragadja meg. S Hamvas a döntés pillanatát is tetten éri: az ember dekonstruálja világát, s „szemben áll a semmivel”. (i.m. 54. old.) A semmi állapota, - mely Heidegger szerint a „lét leple”³⁷ - fellebben, s új igazságok kerülnek tudatközelbe. Hamvas szerint felmerül a lehetősége, hogy a semmi csak egy szakadék, amin túl valami más kezdődik, ugyanakkor a krízis átélője erre nem tud válaszolni, hiszen erre az „ugrásra” senki sem tanította őt, erről korábban senki sem beszélt. A katarzisban „az intenzitások és a megőrző döntések” (i.m. 55. old.) oly feszültsége jelenik meg, amelyet az ember hosszabb ideig vagy tartósan nem is képes elviselni.

A válság dinamikájából következően³⁸ ekkor egyfajta, - V. Frankl (2005) fogalmával élve – pszichológiai és egzisztenciális vákuum³⁹ keletkezik. A vákuum maga a krízis lényege, amely az általa keltett térben a pszichikus erőket, a kognitív és emocionális energiákat összpontosítja, s a felbukkanó tartalmakat a problémafókusz⁴⁰ köré szervezi. *A heideggeri értelemben vett igazság⁴¹ tárul fel ekkor, s válik, válhat a megismerés, a műveletek, a szelf-aktualizáció, individuáció és az identifikáció tárgyává.*

Nagyon lényeges - a fenti kijelentéseket alátámasztó - és alapvető összefüggésre hívja fel a figyelmet Heidegger: „az ontológiai problematikában ősidők óta összehozták a létet és az igazságot, ha éppen nem azonosították a kettőt. Ebben a lét és a megértés szükségszerű összefüggése mutatkozik meg, ha eredendő alapját tekintve talán rejtve marad is” (i.m. 387. old.). Ennek az elgondolásnak a krízisparadigmában történő értelmezése, - ahol törvényszerűen merülnek fel a lét-nem lét kérdései - azt a következtetést alapozza meg, hogy *a lélektani krízisben az igazság, a valóság és az önmagunk megértése melletti elköteleződés a létezés, az élet választását jelenti.*

Egyes egzisztenciális alapproblémák és a „negatív kód” megjelenése és változása encounter típusú krízisintervenciós beszélgetésekben – Összehasonlító pszichológiai tartalomelemző vizsgálatok I.-II.

Az alábbiakban ismertetésre kerülő kutatás a disszertáció második részében tárgyalt egzisztenciális alapproblémák megjelenését vizsgálja 18 encounter típusú krízisintervenciós beszélgetésben. A vizsgálat alapvető törekvése az volt, hogy a pszichológiai tartalomelemzés eszközrendszerével azonosítsa a teljes szövegtartományban, azok részegységei között, valamint különválasztva, a beszélgetéseket vezető krízisintervenciós szakember (továbbiakban: operátor) és az azt kezdeményező segítségkérő kliens (továbbiakban: hívó)

³⁷ A lét, amely a semmin át részint megmutatkozik, részint elrejtőzik.

³⁸ A lélektani krízis c. fejezetben kifejtettek szerint.

³⁹ V. Frankl a noogén (egzisztenciális) neurozisos keletkezését magyarázza ezzel az elvvel.

⁴⁰ Talán ezért is jelenhet meg gyakran a krízis vizuális analógiájaként vagy képi metaforájaként egyrészt a hurrikán, amely egy tölcser formájú, mindent magába szippantó és hatalmas energiájú, félelmetes rombolásra képes légköri esemény, másrészt pedig az örvény, amely hasonló alakú és hatású vízben zajló (folyami) képződmény. Külön érdekessé teszi e természeti jelenségek krízissel történő összevetését, hogy azok előrejelzése a lélektani válságokhoz hasonlóan szinte lehetetlen, legjobb esetben is csak bizonyos tematikák alapján valószínűsíthető.

⁴¹ Az igazság nála „el nem rejttséget” jelent, mely az elrejtőző és az elrejtőzöttséget megszüntető lét. (Störig, 1997)

³³ Anthony de Mello jezsuita szerzetes kifejezése. (de Mello, 1999)

³⁴ A probléma Magyar Értelmező Kéziszótár (2003) szerinti tudományos jelentése: megoldásra váró elméleti, gyakorlati kérdés.

³⁵ Hamvas terminológiája. (i.m. 53. old.)

^{36, 36} Erről a pszichológiai állapotról lásd bővebben e dolgozat I. részében a „A lélektani krízis” c. fejezetét, valamint v.ö. Pöldinger, a krízis dinamikáját illusztráló görbéjét.

megnyilatkozásaiban az egzisztenciális alapproblémák alapján kialakított tartalmakat. Az elemzett kategóriák mindegyike valamely egzisztenciális alapprobléma egészét vagy részét fedí le, úgy hogy azok az elméleti kifejtés során kialakított megközelítésekhez, a megközelítések központi fogalmihoz jól illeszkedjenek. Éppen ezért a kategóriákat jelölő fogalmak, azaz a konstruktumok operacionalizálása elsősorban a disszertáció második részének teoretikus fejezeteiben kerül kifejtésre, s így a vizsgálatot ismertető fejezet csupán azok lényegét, legfontosabb sajátosságait törekszik megragadni.

Kutatói kérdések:

1. A krízisintervenciós beszélgetések során milyen, az egzisztencialista szemléletmód által meghatározott tematikus megnyilvánulások ragadhatóak meg az operátor és a hívó megnyilatkozásaiban?

2. Milyen mintázatok tárhatóak fel az egzisztenciálfilozófia és az egzisztenciális pszichoterápia megközelítéseire alapozva kialakított pszichológiai konstrukciók (konstruktumok) alakulásában, melyek

- a jelentésnélküliséggel és a megértéssel;
- az elszigeteltséggel;
- a „rosszal”, a „drámával”;
- a tervekkel, szándékokkal; célokkal, lehetőségekkel;
- az étellel - létezéssel és a halállal - elmúlással

kapcsolatos tartalmakat vizsgálják a hívó és az operátor közléseiben a beszélgetés során?

3. A fenti konstruktumok szövegen belüli előfordulásai között azonosíthatóak-e korrelációk, s amennyiben igen, azok milyen természetűek?

4. Tovább bonthatóak-e a korábbi vizsgálatok (Bernáth – Erdős – Csürke - Kézdi, 2002; Erdős, 2004) megállapításai a tagadás szignifikáns csökkenésével kapcsolatosan;

- továbbá megállapítható-e valamilyen tendencia a tagadás két megkülönböztetett formájának, az ambivalens és a megsemmisítő tagadásnak az (Erdős, 2004) alakulásában;
- s azonosítható-e közöttük valamilyen korreláció?

A kutatás célja:

1. Annak feltárása, milyen a beszélgetésekben a vizsgált kategóriák gyakorisága.

2. A vizsgált kategóriák beszélgetésen belüli (beszélgetés-egységek közötti) változásának, azaz dinamikájának azonosítása.

3. A kategóriák egymáshoz való viszonyulásának feltárása.

A vizsgálat módszere: a pszichológiai tartalomelemzés

Jerome Bruner „*Actual Minds, Possible Worlds*” c. könyvének 1986-os megjelenése óta polgárjogot nyert - az addig hegemónikus kvantitatív kutatásokra épülő logikai-tudományos kutatási irányzat mellett - a kvalitatív kutatásoknak teret adó narratív megközelítés. A magyarországi narratív fordulat, s a narratív pszichológiai kutatások Prof. Dr. László János munkásságának, valamint Prof. Dr. László és munkatársai által közölt tanulmányoknak, köteteknek köszönhető. (László, 1999, 2002, 2003; László-Ehmann – Péley - Pólya, 2000; László-Thomka, 2001; László -Stainton Rogers, 2002)

E tudományos megközelítés módszertani alapjainak és kutatási technológiájának kidolgozását elsősorban Dr. Ehmann Bea „A szöveg mélyén – A pszichológiai tartalomelemzés” című innovatív kötete (2002) tette hozzáférhetővé a hazai kutatók számára. A munkát további tanulmányok követték, amelyek a módszer alkalmazásának lehetőségét teszik egyre közvetlenebb módon adaptálhatóvá a vizsgálatok számára. (Ehmann, 2003, 2004) A narratív pszichológiai tartalomelemzés legújabb eljárása a Prof. Dr. László János és Dr. Ehmann Bea által kidolgozott LAS VERTICUM (2004), mely eszköztárszám az elemzés teljes folyamatát lefedi, így a vizsgálat előkészítésétől (LINTAG program) az elemzésen át (Atlas.ti) a statisztikai számításokig (SPSS).

A tartalomelemzés - mely Krippendorff (1995) definíciója szerint nem más, mint a közlemények szimbolikus jelentésének feltárására szolgáló módszer – mára az akadémikus pszichológia számára is elfogadható vizsgálódási eszközzé vált. Történeti fejlődésével kapcsolatban Ehmann (2002) megállapítja, hogy a tartalomelemzés területe a XX. század elejétől nagyjából harmincévenként ugrásszerű fejlődést mutat.

A szigorúan kvantitatív elvek alapján induló tartalomelemzés elméleti fejlődésében a kvalitatív szemlélet térnyerésére elsősorban az utolsó harminc évben került sor, melynek során kezdett csak oldódni azok elvi különbségekre épülő ellentmondásos viszonya. Az ún. kvantitatív-kvalitatív problematika ugyanis azt takarja, hogy míg a kvantitatív tartalomelemzés tárgyának az adott szöveganyagban fizikailag előforduló, ezáltal megszámlálható előfordulásokat (ún. manifeszt szövegelemet) tekintjük, addig a kvalitatív elemzés tárgyai azok a szövegelemek, amelyek eredetileg rejtettek, s jelenlétüket csak valamilyen utólag bevezetett szempont, egy létező fogalmi konstruktum alapján bizonyíthatjuk. Ezek a fogalmi konstruktumok lesznek az elemzés során azok a változók, amelyek a korábban rejtett, nem adatként létező szövegelemeket manifeszt adattá alakítják át. A kvalitatív kutatások egyik meghatározó erőssége, - mely egyben a disszertáció módszerválasztásának is alapja, - hogy „a valóságot részletekbe menően, a tartalmi gazdagságot megőrizve elemzik”. (Szokolszky, 2004, 412. old.)

Az Ehmann (2002) által kidolgozott elmélet, amely a kvantitatív és kvalitatív kutatási módszerek dichotóm szembenállásának feloldását célozza és a kettő integrációjára

tesz kísérletet, a *szekvenciális-transzformatív modell*. Ez rendező elvet kínál a terjedelmes szövegek számítógéppel végzett (computerized ill. computer-aided) induktív és deduktív tartalomelemzési módszerkombináció számára. A számítógépes programok (mint többek között a TACT, a LIWC, az Atlas.ti) ugyanis lehetővé teszik, hogy - felváltva a korábbi „olló és ragasztó” típusú tartalomelemzési módszert - a felmerülő hipotézisek ellenőrzési nagyságrendekkel rövidebb időbe teljenek, illetve bizonyos kutatói kérdések, ötletek ellenőrizhetővé váljanak.

A pszichológiai tartalomelemzés, alaptermészete szerint elsősorban exploratív–interpretatív jellegű tevékenység, amely az allporti értelemben vett „személyes dokumentumok” elemzését teszi lehetővé, hogy azokban új szempontokat fedezzen fel a későbbi vizsgálódások számára. Így tehát alkalmas bármely szabadon írt vagy elmondott beszámoló, s az ezekből létrehozott szövegtörzsek elemzésére, úgy mint önéletrajzok, naplók, levelek, nyílt kérdőívek, szóbeli beszámolók (interjúk, elbeszélések).

A szekvenciális-transzformatív modelltől jól illeszkednek az irodalmi szövegtudomány ill. a narratív pszichológia területéről származó konstrukciók. Az utóbbi esetében, a személyes dokumentumok narratív pszichológiai változók révén történő elemzésével jelentős pszichodiagnosztikai megállapításokat tehetünk (Pohárnok, 2004; Hargitai, 2004), pszichológiai állapotváltozásokat mutathatunk ki, így a kapott eredmények hozzájárulhatnak a pszichológiai elméletképzéshez.

A tartalomelemzés során fontos kérdésként merül fel, hogy a különböző mértékben strukturált interjú típusok előzetes kódolási szintként határozhatják meg a tartalomelemzés eredményességét. A pszichológiai kutatásokban leggyakrabban alkalmazott három interjú típus, a narratív-, a félig strukturált- és a strukturált interjúk során keletkező szövegek ugyanis annál meglepőbb és érdekesebb eredményeket hozhatnak, minél kevésbé irányított az a környezet, amelyben maga a szöveg keletkezik.

A tartalomelemzés különböző szintjeinek azonosítása során, a kezelt adategység komplexitásának sorrendjében megkülönböztethetjük a szószintű-, a kontextus- és a tematikus-elemzés szintjeit⁴².

A vizsgálat eszköztárája: Atlas.ti és SPSS

A kvalitatív metodológia térhódítását jelentősen befolyásolták a számítógéppel támogatott kvalitatív adatelemzési módszerek, elsősorban gyorsaságuk, megbízhatóságuk és szisztematikusságuk miatt. Az 1980-as évektől egyre bővülő kínálat mellett jelentek meg tartalomelemző szoftverek, melyek alapvetően három csoportba sorolhatók:

1. A *szövegkereső szoftverek*, melyek kódok alapján lehetővé teszik a szövegek szelektív szétválogatását.
2. A *kódoló-kereső szoftverek*, melyek a szövegek szegmentálását és a szegmensek kódolását teszik lehetővé (pl.: ETHNOGRAPH).

⁴² Az elemzési szintek számítógépes szoftver által történő támogatása a komplexitás növekedésével egyre csökken, egyre több manuális munkát igényelve.

3. Az *elméletépítő szoftverek*, melyek nemcsak az adatok kategóriákba rendezését, menedzselését képesek elvégezni, hanem az elemzett kategóriák egymáshoz való viszonyát is képesek vizsgálni és megjeleníteni, azokat hierarchikusan szervezni, továbbá ellenőrizni a feltételezett konceptuális struktúrák helyességét, érvényességét (pl.: Atlas.ti, Nvivo). (Ehmann, 2002, László-Ehmann 2004; Szokolszky, 2004)

Az elemzés során az elméletépítő programcsomagok, fogalmi hálózatépítő rendszerek családjába tartozó Atlas.ti 4.2 szoftver került alkalmazásra. Az Atlas.ti szoftver többféle kódolási lehetőséget kínál fel, így például az elemzés során alkalmazott *autocoding* (automatikus kódolás) funkciót is. A program nagy előnyei közé tartozik, hogy a keresési kategóriák folyamatosan változtathatók (menthetőek, cserélhetőek), valamint, hogy az elemzés eredményeit olyan file-formátumban is képes kibocsátani, amelyet az SPSS statisztikai programcsomag közvetlenül képes beolvasni.

Az alapvető statisztikai elemzések ezt követően részint a Microsoft Windows XP Office programcsomag Excel táblázatkezelő szoftverjével ill. az SPSS 11.0 statisztikai programcsomaggal készültek.

A vizsgálat előzményei

A vizsgálat elsősorban a Prof. Dr. Kézdi Balázs által vezetett, „Az interperszonális távolságszabályozás nyelvi markerei” c. 1999. és 2002. között lezajlott OTKA kutatás során lefolytatott vizsgálatok egyik fő irányvonalára épül. E kutatási irány a beszélgetések eleje és vége közötti változások követésére tett kísérletet, mégpedig oly módon, hogy az elemzések céljára kiválasztott encounter típusú beszélgetések⁴³ első ezer és utolsó ezer szavas szövegtörzseit a pszichológiai tartalomelemzés módszereivel vizsgálta. E vizsgálat során a legfontosabbnak tekinthető eredmény a tagadás alakulásával kapcsolatban született: a megszűnéssel, a nemléttel, vagy a semmivel körülírható absztrakt tagadás szignifikánsan csökkent, nem változott viszont a tagadás másik típusa, az ambivalens tagadás gyakorisága. A vizsgálat eredményeit a kutatócsoport hazai és nemzetközi konferenciákon publikálta.

A vizsgálat második pillérét B. Erdős Márta önálló kutatásai adják. (B. Erdős, 2004, 2005) B. Erdős összehasonlító kvantitatív tartalomelemző vizsgálatában a szelf, a szelf cselekvéseinek és a tagadás alakulásának vizsgálatát, a beszélgetések eleje és a vége közötti különbségek azonosítását tűzte ki célul, s a vizsgált kategóriák változása mentén megállapította, hogy a hívó számára kedvező változások zajlottak a vizsgált beszélgetésekben.

A harmadik pillért Colin Martindale 1984-es vizsgálata képezi, melyben elbeszélő szövegeket vett vizsgálat alá. Abból indult ki, hogy az elbeszélő szövegek, amennyiben szimbolizálnak egy témát, akkor a témát megjelenítő tartalomnak koherens trendvonalat kell követnie. Mindezt oly módon tudta igazolni, hogy az elemzett szövegekben, - vizsgálatában ezek a szövegek szépirodalmi alkotások, novellák voltak, - a keresett tartalmak sűrűsödését és ritkulását vizsgálta azonos hosszúságúra tagolt szövegegységekben. Ezt követően

⁴³ Az encounter típusú beszélgetések sajátosságainak ismertetését lásd később, „A minta bemutatása” c. fejezetben.

statisztikai eljárásokkal (többszörös regresszióval és autoregresszív mozgóátlag elemzéssel) vizsgálta, hogy a trendvonal valóságos-e. (Martindale, 1984)

A minta bemutatása

A vizsgált minta a pécsi S.O.S. Élet Telefonszolgálat oktatási és kutatási céllal rögzített krízisintervenciós beszélgetéseiből származik. (A vizsgált minta keletkezésének intézményi környezete és szakmai irányelvei a disszertáció „Krízisellátási modellek” c. fejezetében részletesen ismertetésre került.) A beszélgetéseket 1999-ben, az előzményekben jelzett OTKA kutatás kezdetén rögzítették magnetofonról, átírással. Az átírás során a kutatócsoport nagy hangsúlyt fektetett a szöveghűsre, mely a kvalitatív kutatások megbízhatóságának (Szokolszky, 2004) egyik elsődleges kritériuma. A szöveghűség, s ezáltal az alacsony következtetésfokú leírások elérését a kutatócsoporthoz tartozó kontrollszemélyek biztosították, akik az átírásra került szövegeket visszahallgatással ellenőrizték és szükség szerint javították. Kezdetben 24 beszélgetés állt rendelkezésre, amelyek között a leghosszabb kilencven perces beszélgetés, a legrövidebb 1-2 perces próbálkozó hívás volt. A 24 beszélgetésből első lépésben a Szolgálat - kutatásban részt nem vevő - független munkatársai által kiemelésre került 18 olyan beszélgetés, amelyeket encounter jellemzett a párhuzamos monológokkal szemben.

Encounternek minősített minden olyan beszélgetés, melyben a legmagasabb rendű intézményi szempont, a résztvevők találkozása, a dialógus megvalósul és közös nyelv teremődik meg. Így ezek a beszélgetések - a szolgálat szakembereinek megítélése szerint – követték az intézményi szabályokat és célokat, elősegítették a pszichológiai probléma feltárását, s lehetővé tették a nemspecifikus hatótényezők érvényesülését.

A 18 beszélgetés mindegyike 10 egyenlő részre került felosztásra. Mindez technikailag oly módon történt, hogy az egyes beszélgetések teljes szószámát tízzel elosztva megkaptuk az egytizednyi beszélgetésegységet, mely érték alapján megtörtént a beszélgetés bekezdésszintű szétválasztása. A szétválasztás során nem szakítottuk meg az adott beszélő megnyilatkozását, hanem a teljes megnyilatkozás végén osztottuk fel a szöveget. A bekezdésszintű felosztás teszi ugyanis lehetővé azt, hogy a későbbiekben olyan szuperkódokat hozzunk létre, amelyek a kódok beszélők szerinti különválasztását elemezhetővé teszik. Mindez csekély, elhanyagolható mértékben torzította el a matematikailag egyenlő szószámú szövegegységeket, legfeljebb +/- 5%-ban.

A teljes szövegekörpusz összes szószáma 133485 (n=133485).

I. vizsgálat - Egyes egzisztenciális alapproblémák megjelenése és változása encounter típusú krízisintervenciós beszélgetésekben

A vizsgálatokat azonos mintán, azonos módszerekkel és eszközökkel végeztük el. Különválasztásukra abból a megfontolásból volt szükség, mert az alábbiakban ismertetésre kerülő, egzisztenciális alapproblémákat tárgyaló vizsgálat alapját képező kódok tartalma és a

második vizsgálatban elemzett tagadások között átfedés volt, mely zavarta volna az adatok kezelését, az elemzést és az értelmezést.

Az elemzésbe emelt konstruktumok és a hozzájuk kapcsolódó kódok bemutatása

Az adatelemzés három fő részre tagolódik: (1.) adatredukcióra, (2.) adatmegjelenítésre és (3.) a következtetések levonására, érvényesítésére. (Szokolszky, 2004)

Az adatredukció eszköze a tartalomelemzéses vizsgálatok esetében a kódolás, amely kódolási kategóriákba rendezést jelent. A kód maga „egy szimbólum, címke, - legtöbbször fogalom, amely tömören jelez valamilyen visszatérő tematikus szálát, tartalmi mozzanatot vagy jellegzetességet”. (Szokolszky, 2004, 405.old.) A kódolás során lényegkiemelés, sűrítés és tartalmi redukció történik. A pszichológiai tartalomelemzés során jellegzetesen valamilyen korábban kialakított pszichológiai fogalom, elméleti keret, konstruktum adja és határozza meg a kód tartalmát, ill. a kutatás során a kutató induktívan generálja a kódolási kategóriákat.

Az Atlas.ti számítógépes program Word Frequency funkciójával, a teljes szövegre alkalmazva készült szóalálati lista, mely segítette a kategóriák meghatározását.

A jelen vizsgálat a következő kategóriák - összesen 11 kód - szövegen belüli elemzését kísérte meg:

1.) A jelentésnélküliség, mint egzisztenciálfilozófiai és pszichológiai konstruktum: mely tulajdonképpen az értelemkereső lény dilemmáit törekszik megragadni. Kiindulópontja, hogy nincs eleve elrendelt feladatunk, magunknak kell célt adnunk az életünknek. Alapvetően olyan kérdések szervezik, melyek az élet értelmét, az életben való jelenlét miértjét, mikéntjét firtatják.

A jelentésnélküliség kódja ezekre a kérdésekre és az ezekkel kapcsolatos megnyilatkozásokra épül, mégpedig azokra kérdező vagy tagadó módon válaszolva. A kóddal azonosított közlések mindenkor olyan tartalmakat hordoznak, amelyek az értelmet, a megértést keresik ill. negálják, s a jelentést magát és annak érvényességét kérdőjelezzik meg.

JELNÉLK:= értelme | értelmetlen | miért | minek | mit jelent | nem értem | nem látom | nem tudom | nincs értelme |

2.) A megértés-megértettség konstruktumának bevezetését a disszertáció szerzője „A megér(t)ettség keresése” c. fejezetben ismertetett megközelítésekre építve tartja megalapozottnak és szükségesnek. A megértés és a megértettség igényét kifejező kód, **a megértés kódja** egyfajta ellenpólust képez az előző kód tartalmával, a jelentésnélküliséggel, így mindenkor valamely pozitív, kedvező irányú kognitív folyamat megfogalmazását rögzíti.

MEGÉRTÉS:=átgondoltam | bizonyítottam | elgondolkoztam | elhiszem | elképzelem | emlékszem | emlékszem | értem | értettem | észrevettem | figyelek |

3.) Az elszigeteltség, mint egzisztenciálfilozófiai és pszichológiai konstruktum: Yalom (é.n.) összegzésében alapvetően nem a magányosságot, az egyedüllétet kell alatta érteni, hanem egy sajátos, önmagán kívül minden mást és Másikat kizáró elszigeteltséget a világtól és annak teremtményeitől. A megközelítés szerint mindig marad egy végső, áthidalhatatlan szakadék, a létezésbe mindenki egyedül lép be és távozik onnan. Ugyanakkor **az elszigeteltség kódjának** a nyelvi kifejeződését mégiscsak leginkább

a magányosság, az egyedüllét érzését és állapotát jelző közlések teszik lehetővé és ezáltal (tartalom)elemezhetővé.

ELSZIG:= egyedül | magamban | magamon kívül | magány* | rajtam kívül | senki |

4.) **A szabadság, mint egzisztenciálfilozófiai és pszichoterápiás konstruktum** egyértelműen pozitív fogalom, s széleskörű személyes, társadalmi, morális és politikai implikációkkal rendelkezik, ezért hatalmas területet ölel föl. A szabadság kulcsfontosságú egzisztenciális dinamikának tekintendő: az ember vágyik a szabadságra, melynek megélése, megtapasztalása esetén a biztonságot, a kapaszkodókat is elveszíti, s ekkor a struktúra után vágyódik ismét. A szabadság problémája az egzisztenciális pszichoterápiás gyakorlatban leginkább két területet érint:

- egyrészt a személyes felelősség kérdéseit, az egyén felelősségét élete alakulása felett, továbbá választásaiért és tetteiért;
- másrészt az akarat, a cselekvés, a döntés és a változtatás kérdéskörét.

A szabadság konstruktumja éppen ezért, a jelentés sokrétegűsége okán, a kódolás szintjén tovább-bontva elemezhető. Jelen vizsgálatban az elemzésre kiválasztott szövegeket az egzisztenciális alapproblémák és a krizeológia megközelítésének metszetében lévő kérdések csupán egy-egy rétegét, területét érintjük. Így vizsgálat alá kerültek egyrészt a jelen idejű cselekvésekre vonatkozó szándékok, másrészt a feltételekhez kötött szándékok.

A szabadság, mint egzisztenciális alapprobléma kérdéskörének vizsgált területei az elemzési egységek szintjén, a kódokban éppen ezért különválasztva jelennek meg:

a.) A **szándékok kódja**: olyan egyes szám első személyű igéket tartalmaz, melyek a jelenben zajló vagy a jelenhez közvetlenül kapcsolódó énrre vonatkozó cselekvéseket tartalmazza. Megmutatja, hogy a beszédaktus-elmélet értelmében a beszélő milyen cselekvések végrehajtásában gondolkodik, melyek már a jelenben is érvényesek.

SZÁNDÉKOK:= akarok | akarom | csinálom | döntök | döntöttem | eldöntöttem | elk ezdek | elkezdtem | elmegegyek | elmondom | elszánom | érdekel | fontolgatom |

b.) A **feltételes szándékok kódját** az előző kódtól az különbözteti meg, hogy az a cselekvés, amelynek a szándékát a beszélő kifejezi, valamely feltételhez kötött, amelyet a feltételes mód jelez. Ennek az igemódnak a használata utal a cselekvés végrehatásának idejére is, arra, hogy ez a beszélő szándékai szerint valamikor a jövőben valósul majd meg, bizonyosan nem zajlik a beszélő megítélése szerint a jelenben.

FELTÉTELES SZÁNDÉK:= adnám | ajánlanék | aludnék | áltatnám | bánnám | bátorítanám | beszélgetnék | beszélnék | elbógném | elmennék | elmondanék | elvárnám | elvonulnék | éreznék |

5.) **A negatív kognitív és emocionális tartalmakat és kedvezőtlen eseményeket, jelenségeket** megjelenítő kódokhoz közvetlenül nem rendelhető egzisztenciális alapprobléma az elemzés konstruktumául, azonban természetesen tartalmazzák az egzisztenciálfilozófiai és pszichoterápiás kérdések mindegyikében megjelenő megannyi összetevőt. Ilyenek többek között a félelem, halálfélelem, a szorongás, a bűn és

bűntudat. A téma vizsgálatának elméleti megalapozására „A rossz, a dráma száműzetése” c. fejezetben került sor.

A vizsgálat alá vont kognitív és emocionális tartalmak és kedvezőtlen események, jelenségek az elemzési egységek szintjén, a kódokban különválasztva jelennek meg:

a.) **A „rossz”, a dráma kódjába** olyan nehézségek, bajok, gondok és problémák kerültek besorolásra, amelyek a beszélő megnyilatkozásaiban közvetlenül kifejezik az adott bármilyen életesemény vagy jelenség felbukkanásával kapcsolatban megjelenő negatív érzelmi és gondolati tartalmakat.

BADJAV:= baj* | beteg* | borzalmas | borzasztó | bűn* | csúnyán | depresszió* | elesett | elkeseredett | fájdalom* | fájdalom | fáradt* | feszült* | félelmetes* | gond | gondom | gondjaim |

b.) **A negatív érzésekkel átítatott cselekvések kódja** olyan tartalmakat jelöl meg, melyek negatív énéllapotot fejeznek ki: fájdalmat, bánatot, betegséget, veszteség-érzést, etc. okoznak. Ezek a tartalmak mindig olyan cselekvések, amelyeket a vélt rosszhoz, drámához vagy annak valamely epizódjához való viszonyulás vált ki.

NEGÉRZÉSCSEL:= bánt | bántottam | belebetegszem | elfáradtam | elfordultam | elváltam | elveszítettem | elvesztettem | fáj | fáj | féltem | fölmondok | halok |

6. **Az élet és a halál, mint egzisztenciálfilozófiai és pszichoterápiás konstruktum** közvetlenül megragadható az elemzett szövegkorpuszban. A halál, mint a legnyilvánvalóbb és legkönnyebben belátható végső probléma egyben az egyik legjelentősebb központi egzisztenciális konfliktus is: a halál elkerülhetetlenségének felismerése és az élet folytatása iránti vágy közötti feszültség szüli.

a.) **Az élet - létezés kódja** jelöli azokat a megnyilatkozásokat, amelyekkel a beszélő valamely dolog vagy személy létezését, elevenségét fejezi ki. A kód tartományába egyes szám első személyű, harmadik személyű és többes szám első személyű igék valamint létigék kerültek.

LÉTEZÉS-ÉLET:= él | élek | élet* | éljek | élni | élő | éltünk | élünk | legyenek | legyen | lennem | lenni | lett | születtem | vagyok | vagyunk |

b.) **Az elmúlás, a halál kódja** az Én és a Másik elmúlásával, halálával kapcsolatos megnyilatkozásokat foglalja magába.

ELMÚLÁS-HALÁL:= elmúlik | halál | halálát | halt | meghal | meghalt | meghaltak |

Eredmények és következtetések

A vizsgálat során az adott kódok előfordulását először szövegegységenként vizsgáltuk. A következő fázisban az egyes szövegegységekben mért eredményeket összegeztük, így megkaptuk, hogy az adott kódok milyen gyakoriságot mutatnak szövegegységről-szövegegységre haladva a 18 beszélgetésből képzett tízedekben.

A tartalmak megjelenése azonban sokkal árnyaltabb képet mutat akkor, ha a résztvevők szerint is különválasztjuk a beszélgetést, és kódról-kódra haladva elemezzük azok

gyakoriságának változását. E különválasztás eszközét szintén az Atlas.ti 4.2 adja: a szuperkódok létrehozásával. Ennek az eljárásnak a lényege, hogy a különböző kódokat össze tudunk kapcsolni – a Query Tool funkcióval -, amikor csak olyan tartalmi egységekre kérdezzük rá, amelyek valamely előre rögzített kód együttes, vagy azt kizáró, megelőző, követő, etc. előfordulásával jelennek meg. Esetünkben a különválasztás célja az, hogy pontosan mérhessük, a beszélgetés részvevőinek közléseiben hogyan alakultak a kódok gyakoriságai. A kódolás során tehát létre kellett hozni két új kódot, az operátorét és a hívóét, amelyekkel bekezdéseket jelöltünk meg. A vizsgált kódok előfordulásának mérése során így követhetővé vált, hogy az adott, bekezdésszintű kóddal (hívó vagy operátor) már eleve megjelölt közlésben mely szószintű kódok fordultak elő.

A továbbiakban áttekintjük, miként jelennek meg az egyes kódok a hívó és operátor közötti interakciókban:

A „rossz”, a dráma kódjával kapcsolatban látható, hogy a hívó közléseit a beszélgetés indulásakor szinte elárasztják a problémák, a beszélgetés harmadik egységére a jelenlétük már a felére csökken, s ezt követően közel azonos szinten marad jelen. Az operátor megnyilatkozásai követik ezt a dinamikát, a beszélgetés eleje és vége között szintén felére csökkennek a „rosszról” szóló közlések. Az operátor szerepe ezen a téren az, hogy kiegyensúlyozza a nagy ventilációs erővel kiáramló történetmondást, s azt mindkét fél számára kezelhető szinten, a feldolgozhatóság szintjén tartja.

A feltételes szándékok kódjának elemzése a vizsgálat egyik legmeghatározóbb eredményét hozza: a feltételes szándékok mind az operátornál, mind a hívónál jelentős dinamikát mutatnak. A hívónál a feltételes szándékok kezdeti erőteljes kifejeződése csökkenést mutat a beszélgetés III. tizedéig, ugyanaddig azonban az operátoré növekszik, tizedenként megmásféltszereződik. Az operátor feltételes szándékai átmenetileg dominánssá válnak, ugyanis így jut kontrollhoz, s tudja a beszélgetés irányát és témáját szabályozni, valamint a témafeldolgozás ütemét optimalizálni. A hátralévő beszélgetésegységekben ettől kezdve már az újrafogalmazott szándékok, mint lehetőségek, a változás új irányába folyik tovább a beszélgetés. **A hívó részéről a krízisben rejlő megannyi alternatíva közül azok választása merül fel egyre inkább, amely számára a változtatás, a cselekvés lehetőséget hordozzák.** Ez az eredmény arra enged következtetni, hogy a krízisintervenciós beszélgetések feltételes szándékokról szóló beszédkódjai a terveket artikulálják. Fontos további változás a kód gyakoriságában az operátor részéről, hogy a beszélgetés utolsó tizedében megötszöröződnék a feltételes szándékot kifejező közlések. Ennek hátterében legalább két tényezőt azonosíthatunk: egyrészt azt az intézményi célkitűzést, küldetést, amely alapján az operátor irányítani szeretné hívóját személyes terápiás kapcsolat felé, illetve további telefonkapcsolatot kezdeményez. A másik tényezőt a **tervek összefoglalása, a közeli és távoli jövőre vonatkozó elképzelések sűrítése, kiemelése és megerősítő ismétlése képezheti.**

A jelentésnélküliséggel kapcsolatos közlések határozott változáson mennek át a beszélgetés során. Mind a hívó, mind az operátor sok kérdéssel érkezik a beszélgetésbe, hiszen a hívót az élet értelmét firtató kérdések, saját létezését a krízist kiváltó tényező

függvényében megkérdőjelező, destruktív természetű belső hangok⁴⁴ gyötrik. Az operátor pedig ön maga és kliense számára is törekszik feltárni a jelentéseket, valamint a megértésre törekvő szándékát a beszélgetés során folyamatosan kifejezni. E kétségek kifejeződése a beszélgetés közepére érkeve a felére csökkennek, s kisebb ismételt emelkedést követően így is hagyják el azt.

A megértés kódjának vizsgálatát nehezítette, hogy a kód bizonyos tartalmi egyezést mutatnak a jelentésnélküliség kódja egyes tartalmainak részletével. Ugyanis a jelentésnélküliség kódjában tagadó szerkezetben fogalmazódik meg a megértés kódjának egy-egy kategóriaegysége. Így például a jelentésnélküliséghez tartozik a „nem értem”, nem tudom”, „nem látom” kifejezések, s megértéséhez az „értem”, „látom”, „tudom” szavai. Létre kellett hozni ezért egy átmeneti „segédkódot”, amelyben csak a közös metszetben található kifejezések vannak, s azok előfordulási értékét ki kellett vonni a megértéséből – hiszen ebben az esetben pontosan annak ellentétes tartalmairól van szó. *A disszertáció megértettség kereséséről szóló fejezetében kifejtettek igazolást nyernek a kód előfordulásának gyakoriságát vizsgálva, hiszen mind a beszélgetésbe érkezve, mind azt elhagyva, a krízisben lévő hívó magas olyan számú közlést tesz, mely saját világának, életének megértésére való törekvését fejezi ki.* Itt is érdekes szakaszban ígérkezik a III. egység, mert átmenetileg közel kétharmadára csökken e beszédkód előfordulása a hívó szövegében.

A negatív érzésekkel átítatott cselekvések kódja: mely a fájdalmat, a félelmet, az aggodalmat hivatott jelölni a szövegekben a hívó részéről a beszélgetések első egységében jelentős hangsúlyval van jelen, a későbbi egységek három-négyszeresével. Ez a viszonylagos dominancia magyarázható a hívó kritikus lélektani állapotával, nagy ventilációs igényű és a krízisben jelenlévő „elviselhetetlen lelki fádalommal”, melyet e kód tartalmainak kimondásán keresztül tud enyhíteni. A fájdalommal kapcsolatos megnyilatkozások a beszélgetés további részében is, egy mindkét fél számára kezelhetőbb formában maradnak jelen.

A szándékok kódján keresztül kifejeződő cselekvések viszonylag kevés elemszámmal lelhetőek fel a szövegekben. Ez értelmezésünkben utalhat egyrészt arra, hogy a krízis ambivalens lélektani állapotában, a döntést megelőző vagy követő időszak szűk időintervallumában, a regresszív személyiségműködés miatt a jelenre vonatkozó cselekvések szándékai preverbális szinten vannak. Amennyiben ez igaz, akkor egyben jelenti azt is, hogy *amikor a szándék kifejeződik, az nagy súllyal bír, jelentős erejű drive húzódik meg mögötte.*

A létezés-élet kódjának elemzésével két megállapításra tehetünk szert: egyrészt a témakör folyamatosan és kiegyensúlyozottan van jelen a beszélgetésekben, másrészt pedig, hogy a beszélgetések közepén kiugrik, megkétszereződik a kód előfordulása.

Az elmúlás, a halál kódjának előfordulása viszonylag alacsony értéket mutat, hiszen tabutémáról van szó. Mindez, az elmúlás-halál valamint a létezés-élet beszédkódjainak önálló és együttes elemzése arra utal, hogy ezek a témák, mint egzisztenciális alapproblémák közvetlenül nehezen megragadható témák a beszélgetésekben. Azonban a beszélgetések közepén, az V. szakaszban csak ez a két kód ugrik ki meredeken, - másféltszereződnek, duplázódnak – melyből arra következtetünk, hogy *a résztvevők a*

⁴⁴ A belső hang kifejezést R. W. Firestone (1997) „inner voice” fogalmának értelmében használjuk.

beszélgetések közepén jutnak legközelebb és viszonyulnak legközvetlenebbül az élet és halál egzisztenciális alapkérdéséhez, drámájához.

Az elszigeteltség kódjának megjelenése viszonylag alacsony a beszélgetésekben, összesen 170-szer fejeznek ki a résztvevők elszigeteltségre vonatkozó tartalmat. A beszélgetés eleje és vége közötti beszédegységekben jelentős különbség látható az adatsorokon keresztül: az elszigeteltséget jelző kód szinte eltűnik. A III. beszélgetésegység során itt is jelentős fordulat következik be, hiszen közel harmadára esik vissza az elszigeteltség érzésének nyelvi kifejeződése. A kis elemszám miatt a 18 beszélgetést egyenként is vizsgálat alá vontuk, s az egyes beszélgetéseken belüli változásokból, részadatokból láthatóvá vált, hogy ahol a beszélgetés elején jelentősebb erővel jelent is meg az elszigeteltségre utaló beszédkód, az a végére megfeleződött ill. teljesen eltűnt.

A kódok korrelációs vizsgálata

A tartalomelemzés során használt kódok gyakoriságát a továbbiakban - két fázisban – többváltozós korrelációs elemzésnek vetettük alá, melynek eszköze a C. E. Spearman által kidolgozott faktoranalízis volt. Az első fázisban csak a hívók kódjainak gyakorisági adatait, a másodikban csak az operátorok kódjainak gyakorisági adatait elvégeztük a faktoranalízist.

Kérdésünk két szintje az volt, hogy

- egyrészt van-e korreláció a vizsgált kódok között;
- másrészt, hogy van-e olyan mögöttes tényező (faktor), amely a háttérben húzódva szervezi a kódok előfordulásának gyakoriságát.

A hívó kódjainak faktoranalízise három faktort hozott létre.

Az **első faktor** összetevőit a „megértés”, a „szándékok”, a „negatív érzéssel átítatott cselekvések” és az „elszigeteltség” kódjai alkotják. Az előbbi két kód pozitív törekvéseket, az utóbbiak negatív folyamatot, kognitív-emocionális állapotot takarnak. A rejtett háttértényező megközelítésünkben az ambivalencia, annak a lélektani állapotnak a kifejeződése, mely azt a korábbi tételünket látszik igazolni, mely szerint az öngyilkos személy nem meghalni akar, hanem másként élni, változtatni. A megértésre való törekvés, a megértettség és a megértés keresése során a személyiség szándékokat fogalmaz meg ill. a korábbiakat fogalmazza újra. Ugyanakkor a krízis dinamikájából következően ezzel ellentétes erőként él át mély fájdalmakat, s szól benne a reménytelenség, a magány hangja. Ez a felfokozott, sokrétű és összetett lélektani állapot, a mélyén a lét alapkérdéseit érintő bizonytalansággal hozza létre a válság egyik fő összetevőjét, az ambivalenciát.

A **második faktor** fő tengelyét a halál – elmúlás és az élet-létezés kódja alkotja, ezekkel korrelál fordítottan a feltételes szándékok kódja. Értelmezésünkben ez azt jelenti, hogy *ez a faktor a terveket artikulálja, azt, hogy a jelen élet-halál alapkérdéséről való gondolkodás ellenpólusát a feltételes szándékok, a jövő pozitív antipációjának elgondolása adja.*

A **harmadik faktort** két tétel alkotja: a rossz, a „dráma” és a jelentésnélküliség kódjai. Ez a háttértényező megközelítésünkben azt a tézist⁴⁵ jeleníti meg, mely a vizsgálatunkban rossznak, drámának minősített tartalmakat, - melyek problémákról,

nehézségekről, akadályokról szóló közléseket takarnak - a jelentésnélküliség alapproblémájának kérdéseivel köti össze, s az ehhez kapcsolódó kérdésfeltevéseken keresztül visznek közelebb az új tapasztalat megértéséhez. *E faktor a lélektani krízis promóciós aspektusának egyik lényegét teszi láthatóvá: a krízisben nem számítható dráma – hiszen éppen lényegéhez tartozik - ugyanis megérint olyan személyiségterületeket is, amelyek a mindennapi élet során a háttérbe szorúlnak. A hamvasi értelemben vett „jelenlét” az aktuálissá tett drámától válik azé. Így a drámával (i.e. a problémával) való közvetlen kapcsolatok, kapcsolódási pontok kialakulása – melyet a lét értelmét firtató, alapszorongást megjelenítő kérdések hordoznak - hozhatja létre a megértések új rétegét.*

Ezt az értelmezést tovább erősíti a rossz, a dráma kódjának a megértés kódjával való korrelációs értéke (0,742), mely erős együttjárásnak tekinthető.

Az operátor közléseiben szintén három faktor rajzolódott ki:

Az első faktor - értelmezésünkben - magát a krízisintervenció lényegét takarja. E faktor elsődleges vagy fő tétele a szándék. Erre fűződnek föl a megértés, és a feltételes szándékok kódjai és fordított (ellentétes) dinamikával a rossz, a „dráma” kódja. A mögöttes háttértényező nem lehet más, mint az operátor közlésein keresztül annak az intézményi küldetésnek a kifejezése, hogy szándéka a megértés és az új tervek⁴⁶ létrehozásának elősegítése. Ennek vezérfonalát, alptematikáját a hívó drámája adja, mely mögé jutva képes a krízis, a változás erejét az előbbi, promótív folyamatok felé irányítani.

A második faktor az operátor közlésein keresztül egy további intézményi prioritást⁴⁷ fejez ki. E prioritás alapeszméje, hogy a biztonságos kapcsolatban történő közös gondolkodás - melynek tárgya az „élet” maga, - képes oldani az elszigeteltség, a magány érzésén keresztül kifejeződő elviselhetetlen lelki fájdalmakon.

A harmadik faktor az operátor közlései mögött - értelmezésünkben - a szuicidium veszélyének érzékelését jelzi. A faktor azt mutatja, hogy a halál kódjára, mint fő tételre fűződnek fel a negatív érzésekkel átítatott cselekvések kódjai, ami azt jelenti, hogy vélhetően a negatív, kedvezőtlen cselekvésekről szóló megnyilatkozásokon keresztül monitorozza a szakember a szuicid veszélyeztetettség mértékét a beszélgetés során.

II. vizsgálat - A „negatív kód” felbukkanásának dinamikája encounter típusú krízisintervenciók beszélgetéseiben

A tagadás pszichológiai konstruktumának elemzésbe történő bevezetését a Kézdi Balázs professzor által kidolgozott negatív kód (1995) koncepció alapozza meg. A vizsgálat előzményeinél jelzett megfontolások alapján az ambivalens és megsemmisítő tagadás formái jelen vizsgálatban is elkülönítésre kerültek:

- a “senki” totális elszigetelődésre, a “sem” az alternatívák bezárulására, a “nincs” globális hiányokra utal, ezért a megsemmisítő tagadás példái;
- a “nem” önmagában gyakran nyitva hagyja az alternatívákat.

⁴⁵ A rossz, a „dráma” száműzetése c. fejezetben leírtak szerint.

⁴⁶ A korábbiakban világossá tettük, hogy a feltételes szándék kódja a terveket artikulálja.

⁴⁷ Ezt a prioritást a Szolgálat neve is jelzi és őrzi: S:O.S. **Élet** Telefonszolgálat.

B. Erdős (2004, 2005) vizsgálataiban hívja fel a figyelmet a kettős tagadás jelenségére, mint a magyar nyelv sajátosságára, melynek előfordulása miatt a “nem”-ek egy része szintén a “megsemmisítő” formákhoz tartozik.⁴⁸ A kétféle tagadás szétválasztásának módszere a B. Erdős által kidolgozott stratégiát követi: az ATLAS.ti 4.2 Query Tool menüpontja segítségével kerültek elkülönítésre azok a “nem”-ek, amelyek a megsemmisítő tagadás formáival együtt, azok részeként, illetve nélkülük fordultak elő. Ezzel az opcióval meghatározható, hogy adott sornyi távolságban két kód egymást követi, vagy megelőzi-e. A “nem” tehát a megsemmisítő tagadáshoz tartozott akkor, ha ezekhez képest kétsornyi távolságon belül fordult elő a megsemmisítő tagadás valamely formája, s “ambivalens tagadásnak” akkor, ha nagyobb távolságra, ezektől függetlenül jelent meg⁴⁹.

a.) A megsemmisítő tagadás kódja:

MEGSEMISÍTŐTAGADÁS:=*seho*|*tlan|*tlen|nincs|nincsen|sem|semmi*|senki*|

b.) Az ambivalens tagadás kódja:

AMBIVALTAG:= nem

A vizsgálattal kapcsolatos hipotézis: amennyiben a tagadás a szuicidium nyelvi markere, várhatóan annak gyakorisága a krízisintervenciós beszélgetés végére szignifikánsan csökkenni fog.

Eredmények és következtetések

Az automatikus kódolás első eredményét, az ambivalens tagadás és a megsemmisítő tagadás gyakoriságának vizsgálatát követően kerültek kódolásra az Atlas.ti Query Tool menüpontja segítségével, a PRECEDES funkcióval azok az ambivalens tagadáshoz tartozó találatok, amelyek kétsornyi távolságra voltak valamely megsemmisítő tagadástól.

Ezeknek a kódoknak az előfordulási értékeit levontuk az ambivalens tagadás első gyakorisági vizsgálatának értékeiből, s ugyanezeket az értéket hozzáadtuk a megsemmisítő tagadás gyakorisági értékeihez. Így kaptuk meg a valós gyakorisági eredményeket.

Az adatsorból megfigyelhető volt, hogy az ambivalens tagadás gyakorisága két szakaszban emelkedik meg meredeken: a III. és IV. beszélgetésegységben, valamint a VII-ben, s ugyanezekben a beszélgetésegységekben csökken jelentősen a megsemmisítő tagadás gyakorisága. További összefüggés mutatkozik meg a beszélgetések közepén, a két tagadás-típus között: az V. egységben a hívó ambivalens tagadásainak gyakorisága meredeken lecsökken, s az ezt követő VI. szakaszban a megsemmisítő tagadás gyakorisága hirtelen megemelkedik.

A krízisintervenciós beszélgetések végére, a X. beszélgetésegységre a tagadások gyakorisága meredeken lecsökken. Ennek két, egymást erősítő magyarázatát találtuk: egyrészt indokolja ezt a változást a beszélgetés végén esedékes búcsúzás, amikor az operátor

lezárni készül és végül lezárja a beszélgetést. Másrészt pedig jelenti azt, hogy *a hívó új megértésekkel és tervekkel, a krízis kreatív, promóciós aspektusának birtokában hagyja, hagyhatja el a kapaszkodást, biztonságot nyújtó, telefonkapcsolat által létrehozott pszichológiai teret.* Ez utóbbi értelmezésünk érvényességét alátámasztja az első tartalomelemző vizsgálat szándékok, feltételek szándékok és megértés kódjainak kiugróan magas, IX. beszélgetésegységre vonatkozó eredménye.

A tagadás vizsgálatának eredményei önmagukban nem igazolják azt a hipotézist, miszerint amennyiben az öngyilkosság nyelvi markere a tagadás, akkor annak a krízisintervenciós beszélgetés során csökkennie kell. Jelen vizsgálatban a tagadás két típusának különválasztása sem igazolta a korábbi vizsgálati eredményeket (Erdős, M. B.-Csürke, J.-Kezdi, B. - Bernath, L., 2002; Bernáth L., - B. Erdős, M.- Csürke, J.- Kézdi, B., 2002; Erdős, 2004, 2005) miszerint az ambivalens tagadás a beszélgetés elejéhez képest szignifikánsan növekszik a beszélgetés végére, valamint azt az eredményt is cáfolja, hogy a megsemmisítő tagadás szignifikánsan csökken. A korábbi vizsgálatok azon eredménye, mely a megsemmisítő tagadás csökkenését azonosította, egy más szisztéma alapján létrehozott szövegtörzset vett elemzés alá, hiszen akkor a beszélgetések első ezer és utolsó ezer szavából készült mintát vizsgálták.

Jelen vizsgálat csupán a tagadás szövegen belüli előfordulását vizsgálja, így nem érinti, nem vizsgálja a negatív kód koncepció érvényességét, hiszen itt csak a krízisintervenciós beszélgetéseket önmagukban vizsgáltuk, nem hasonlítottuk össze egyéb, nem krízis-hívásoknak minősített beszélgetésekkel. Ennek vizsgálatára egy későbbi kutatásban tervezünk visszatérni.

Az adatsorok egymással való összefüggésének, – korrelációjának - lehetősége azonban a vizsgálat során határozott kérdésként artikulálódott. Ennek vizsgálatára végeztünk korreláció analízist az SPSS programcsomag segítségével.

A tagadás kódjainak korrelációs vizsgálata

A tagadás kódjainak korrelációs vizsgálatát két szinten végeztük el:

- egyrészt a tagadás két típusának korrelációját vizsgáltuk;

- másrészt az egzisztenciális alapproblémákat megjelenítő kódokkal történő együttjárását vizsgáltuk.

Az első vizsgálat eredményei azt mutatják, hogy az egyetlen szignifikáns korreláció a tagadás kódjai között a hívó megsemmisítő tagadása és az operátor ambivalens tagadása között áll fenn, negatív előjellel. Mindez a jelen vizsgálat eredményeit tekintve a következőket jelentheti:

-amennyiben növekszik az operátor alternatívákat fenntartó, ambivalens tagadása, úgy csökken a hívó megsemmisítő típusú tagadása, s ez fordítva is igaz, így

-amennyiben csökken a hívó megsemmisítő típusú tagadásának gyakorisága, úgy növekszik az operátor ambivalens tagadást tartalmazó közlései.

⁴⁸ Az idézetek kontextusának véletlenszerű visszakeresésekor ez az elkülönítés igazolódott.

⁴⁹ Ezáltal nem a formát, hanem annak a megnyilatkozásban betöltött funkcióját vettük figyelembe.

Magyarázhatja ezt az összefüggést az a szakmai gyakorlat, miszerint a szakemberek gyakran fogalmazznak meg javaslatokat, értelmezéseket is negatív előjellel, mégpedig azért, hogy nondirektíven, - a szimmetrikus és dialógikus kapcsolat egyensúlyi állapotának megőrzése érdekében – a kliens számára fenntartsák a vitathatóságot, a saját igazság megtalálásának etikai⁵⁰ kritériumát.

Mindkét következtetés a krízisintervenciós beszélgetés eredményességét megerősítő összefüggés.

A második vizsgálat a teljes kódhálózatot vette korrelációs elemzés alá, melynek során elsősorban arra a kérdésre keretük a választ, hogy a tagadás kódjainak szövegen belüli előfordulása összefüggésben áll-e valamely egzisztenciális alapproblémát megjelenítő kóddal.

Az eredményeket alapján megállapíthatjuk, hogy a hívó ambivalens tagadás kódja negatív korrelációban van az operátor feltételes szándékait kifejező kódjával, mely értelmezésünkben azt jelentheti, hogy az operátor olyan kijelentései, amelyek valamely tervről szólnak, csökkentik az ambivalens tagadás gyakoriságát a hívó közléseiben. Ennek hátterében két magyarázatot is találhatunk: az első szerint – amikor az operátor feltételes szándékokról szóló közlései hívják elő a hívó ambivalens tagadását, - *az operátor olyan megvalósíthatónak tűnő alternatívákat közvetít, amelyek csökkentik a krízisben lévő személy által elutasított alternatívákat. Az ambivalens tagadás ugyanis nyitva hagyja az alternatívákat, mégpedig oly módon, hogy az általa aktuálisan elképzelhetőket tagadja.* A második magyarázat szerint, amikor a hívó ambivalens tagadásai hívják elő az operátor feltételes szándékokról szóló közléseit, utalásait, akkor az operátor tulajdonképpen nondirektíven reagál a hívó által elsősorban elutasítottként megjelenő, jövőre vonatkozó kijelentésekre.

Mindkét esetben helyesnek tűnik az a megállapítás, miszerint az operátor kommunikációs stratégiája arra irányul, hogy a rövid távon megvalósítható, hosszú távon pedig elérhető perspektívákat tárjon kliense elé.

Záró gondolatok

A disszertáció elméleti és kutatási fejezetei során arra törekedett, hogy új összefüggésekre mutasson rá és új vizsgálati eredményekkel gazdagítsa a krizeológia tudományközi térben elhelyezkedő diszciplináját. Az alapvető megközelítési mód az volt, hogy azokat a lényegi mozzanatokot tudja azonosítani, amelyek a krízisben rejlő promótív, fejlesztő potenciált hordozzák: azt, hogy a krízisben lévő erő éppúgy szolgálhatja a fejlődést, a kiteljesedést, mint amilyen erővel képes a destrukcióra is. A válság és változás lélektanában rejlő feltáratlan területek elsősorban azon kérdéskör köré szerveződnek, melyek a magasabb szinten történő integráció mikéntjére, a kreatív kimenetelű krízis hogyanjára keresik a választ.

A disszertáció szerzője úgy véli, sikerült néhány teoretikus kérdés megválaszolásához hozzájárulnia és empirikus vizsgálataival olyan eredményeket kimutatni,

⁵⁰ Gondolunk itt például a direkt tanácsadás kerülésére, amelynek egyik elsődleges következménye lenne a vele járó felelősségvállalás.

mely a lélektani krízis kétarcú jelenségében a változás lehetősége és a változás támogatásának szükségessége és eredményessége mellett szólnak. A megtalált válaszok után újabb kérdéseket mutattak meg és újabb kutatási terveket hoztak létre, többek között:

- az elemzésbe további egzisztenciális alapproblémára épülő kódok bevonását, melyek árnyaltabban képesek megmutatni a szövegek, a krízisintervenciós beszélgetések rejtett tartalmait;

- a vizsgált minta (krízishívások) összevetését nem krízishívásokkal, egzisztenciális alapproblémákra épülő kódok alapján, mert hihetetlenül izgalmas kérdés, hogy a krízishelyzet mennyiben változtatja meg a lét alapproblémáihoz való viszonyunkat.

A fenti, akár hosszasan tovább sorolható kutatói kérdések egyben a dolgozat limitációinak is tekinthetők, hiszen megmutatják azokat a korlátokat, amelyeket a kutató előzetesen emelt megismerése elé, s amellyel behatárolta a feltárandó terület mélységét. E kérdések azonban nem mutatkoztak volna meg a disszertáció elkészítése során meglelt válaszok nélkül. Karl Popper (1997) egyik tudományelméleti tétele szerint „mérhetően fontos, úgyszólván szakadékot áthidaló lépés az, amely a kimondatlan gondolatomból: »Ma esni fog« , ugyanazon kimondott mondathoz: »Ma esni fog« vezet. Egyelőre nem látszik a gondolat kimondása ilyen nagy lépésnek. A nyelvi megfogalmazás azonban azt jelenti, hogy az a valami, ami korábban a személyiségem, elvárásaim és talán félelmeim része volt, most már objektíve tárul elém, és ezáltal az általános kritikai diszkusszió számára elérhetővé válik.” (i.m. 20. old.) A kimondott gondolatok Popper megközelítésében elszakítják megalkotóját saját személyétől, ezáltal tárgyiasulnak, így függetlenné válnak hangulatoktól, reményektől és félelmektől. Az externalizált tudattartalmak kognitív műveletek számára válnak ezáltal hozzáférhetővé, s a nyelven keresztül elérhetővé tett problémák a kritikai gondolkodás tárgyává tehetőek. E kritikai megközelítés alapja egy háromfokozatú metodológián nyugszik:

1.) A kiindulópont mindig egy probléma, amely valamilyen zavart feltételez. Popper szerint probléma nélkül nincs megfigyelés, hiszen a tárgy önmagában nem elégséges a megfigyeléshez, - amint ezt a korábbi tudományelmélet hirdette, - s a gondolkodási műveletek elvégzéséhez. Ez utóbbihoz szükség van a tárgyon túl olyan kérdésekre, amelyek a megfigyeléseket orientálják.

2.) A második szakaszt a megoldáspróbák jelentik, amelyek mindig elméletekből állnak. Ezek az elméletek tulajdonképpen próbálkozások: gyakran téves feltevések.

3.) A harmadik szakasz az elimináció, mely a téves, hamis elméletek megsemmisítését jelenti, ennek eszköze a kritikai gondolkodás.

Az emberi élet során a problémafelvetés, a megoldáspróbák és azok eliminációi folyamatosan ismétlődnek, s alkotnak láncolatot, körforgást - állapíthatjuk meg Karl R. Popper (1997) egyik jelentős tudományelméleti tételére alapozva. Új és újabb tárgyiasulásokon keresztül irányítják figyelmünket - természetes és váratlan körülmények hatására - egy-egy problématerületre életünk során. *A lélektani krízis ezáltal teremt kontextust: a megismerés és a megértés fejlődést jelentő folyamatainak kereteit hozza létre.*

Tudományos közlemények jegyzéke:

Lektorált szakfolyóiratban és tanulmánykötetben megjelent tanulmányok:

Csürke József – Nagy Tímea – Tukora Gábor: Változás – ok (A magyar szuicidalitás megjelenése a pécsi S.O.S. Élet Telefonszolgálat hívásainak tükrében az 1995 – 1999. közötti időszakban) In: Szenvédélybetegségek 2000./ 4. szám

Csürke József: Társadalmi támogatottság mentén kialakuló konfliktusok az öngyilkosság megelőzésben; In: Esély 2001/6. sz. (47-58. old.)

Csürke József: A mentálhigiéné és szociálpolitikai reflektív kapcsolatának dimenziói; In: Szenvédélybetegségek, 2001/6. Szám (423-430. old.)

Csürke József: Társadalmi támogatottság mentén kialakuló konfliktusok a szuicid prevencióban; In: Szociológia Szociálpolitika Szociális munka (szerk.: Nagy J. Endre) Pécs, 2001, a Szociológiai és Szociálpolitikai Tanszék Kiadványa

B. Erdős, M. – Kelemen, G. – Csürke, J.: A felszabadítási rituálék szerepe egy élhető világ kialakításában. In: Addiktológia c. folyóirat 2003. I. évf. 1. sz.

Csürke József - B. Erdős Márta: A diskurzustól a dialógusig; In: Addiktológia II. évf., 2004. /1. sz.

Csürke József: A mentálhigiénéről; (2005. április) In: <http://www.szocialismunka.hu/dialogus/index.html>

~~B. Erdős Márta – Csürke József: Az önpusztító magatartásformák megelőzésének lehetőségei. Krízisek. Az addikciók és az öngyilkosság közötti összefüggésről; (2005. április) In: <http://www.szocialismunka.hu/dialogus/index.html>~~

Konferencia előadás

Csürke József: **The Appearance of Mental Health as a Paradigm in the Interventions of Social Politics; Poster presentation - V-th Alps-Adria International Psychological Conference. 1999. szeptember 4-6, Pécs**

Csürke József – Nagy Tímea – Tukora Gábor: Változás – ok (A magyar szuicidalitás megjelenése a pécsi S.O.S. Élet Telefonszolgálat hívásainak tükrében az 1995 – 1999. közötti időszakban) Előadás, 25 éves a pécsi S.O.S. Élet Telefonszolgálat c. jubileumi konferencia, 2000. január 14.

Nagy Tímea— Csürke József - Tukora Gábor: A magyarországi szuicidalitás megjelenése a pécsi S.O.S. ÉLET Telefonszolgálat forgalmi adatainak tükrében az 1995-1999. közötti időben, Előadás, a Magyar Pszichológiai Társaság XIII. Nagygyűlése, Budapest, 2000. június 6.

SZERTelenül - vitafórum a kábítószerfogyasztásról c. workshop vezetése, PTE -Illyés Gyula Főiskolai Kar, Szekszárd, 2000. október 16.

Csürke József: Egyetemi motiváció (a laikus és professzionális segítők bevonása az önkéntes munkába), előadás, I. Országos Drogprevenciók Éjszakai Ping-Pong Bajnokság Konferenciája, Pécs, 2000. Október 20 - 21.

Erdős, M. B.- Csürke, J.- Kezdi, B. - Bernath, L.: Openings and endings of encounter-type conversations (Content analysis) VI. Alps Adria International Conference, Rovereto, 2002.okt.3-5, abstract: p.57.

Bernath L., - B. Erdős, M.- Csürke, J.- Kézdi, B.: Mi végre? Encounter beszélgetések nyitására és zárására tartalomlelemzéses vizsgálata. Elhangzott a Magyar Pszichológiai Társaság XV. Nagygyűlésén, Szeged, 2002, május 30. - június 2. (Abstract 72 o.)

Csürke J. - B. Erdős M. – Kelemen G.: A segítő beszélgetés dinamikája és dimenziói; Előadás, 2001. november 16., Pécs,

Szerkesztés és fordítás:

A addiktológia horizontja; szerk.: Kelemen G. és B. Erdős M.; Technikai szerkesztő és nyelvi lektor: Csürke J.; PTE-E.F.K., Pécs, 2001.

I. Arminen: Az AA mint terápiás szerveződés (Fordította angolból és finnől: B. Erdős M. és Csürke J.) In: A addiktológia horizontja; szerk.: Kelemen G. és B. Erdős M.; PTE-E.F.K., Pécs, 2001.

I. Arminen:A második történet: az élettapasztalatok együttes konstruálása az AA-ban; (Fordította angolból és finnől: B. Erdős M. és Csürke J.) In: A addiktológia horizontja; szerk.: Kelemen G. és B. Erdős M.; PTE-E.F.K., Pécs, 2001.

I. Arminen: Az AA gyűlés, mint terápiás beszédesemény (Fordította angolból és finnől: B. Erdős M. és Csürke J.) In: A addiktológia horizontja; szerk.: Kelemen G. és B. Erdős M.; PTE-E.F.K., Pécs, 2001.

Recenzió:

Csürke József: Ehmann Bea: A szöveg mélyén – A pszichológiai tartomelemzés c. könyvről (Szöveg és Lélek 2. Sorozatszerkesztő: László János; Új Mandátum Könyvkiadó, Budapest, 2002.) In: Pszichoterápia XII. évf./1. szám (2003. február)

Csürke József: Fekete Sándor- Osváth Péter: Az öngyilkosság - Az örökléstől a kultúráig; Pro Pannónia Kiadói Alapítvány, Pécs, 2004; In: Pszichoterápia XIV. évf. /1. szám (2005. február)